

PÄIVÄKOTIKIUSAAMISEN ENNALTAEHKÄISY

Opas Naantalin päiväkoteihin

Anette Fagerlund & Mira Leminen
Opinnäytetyö, syksy 2011
Diakonia-ammattikorkeakoulu
Diak Etelä Kauniainen
Sosiaalialan koulutusohjelma
Kristillisen lapsi- ja nuorisotyön
suuntautumisvaihtoehto
Sosionomi (AMK) + kirkon nuori-
sotyönohjaajan virkakelpoisuus

TIIVISTELMÄ

Fagerlund, Anette ja Leminen, Mira
Päiväkotikiusaamisen ennaltaehkäisy. Opas Naantalin päiväkoteihin.
Kauniainen, syksy 2011, 61 s., liite 34 s.

Diakonia-ammattikorkeakoulu, Diak Etelä Kauniainen. Sosiaalialan koulutusohjelma, kristillisen lapsi- ja nuorisotyön suuntautumisvaihtoehto, sosionomi (AMK) + kirkon nuorisotyönohjaajan virkakelpoisuus.

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena oli tuottaa opas Naantalin 12 päiväkodille. Oppaan ensisijainen tarkoitus on toimia apuvälineenä päiväkotien henkilökunnalle päiväkotikiusaamisen tunnistamiseen, puuttumiseen ja ennaltaehkäisyyn. Opinnäytetyö on työelämälähtöinen produkti.

Opinnäytetyön teoreettisessa viitekehyksessä kerromme työmme tavoitteet ja tarkoituksen, käsittelemme päiväkotia kasvuympäristönä, päiväkotikiusaamisesta tehtyjä tutkimuksia, lapsen kehitystä ja lapsia vertaissuhteissa. Tarkastelemme laajasti kiusaamista päiväkodissa ja tämän jälkeen kerromme kiusaamiseen puuttumisesta ja kiusaamisen ennaltaehkäisystä.

Opas on tehty opinnäytetyön teoriaosan pohjalta ja siinä on 34 sivua. Oppaassa käsitellään lapsen kehitystä, itsetuntoa ja yksilöllisyyttä, aikuisen sitoutumista lapsiryhmään, kasvatuskumppanuutta, kiusaamista päiväkodissa, kiusaamisen ennaltaehkäisyä, aggressiivisuutta ja erityistä tukea tarvitsevia lapsia.

Suunnittelimme oppaan sisällön yhdessä yhteistyötahon kanssa. Toteutimme sen yhteistyötahon tarpeiden ja toiveiden mukaisesti ja saimme heiltä prosessin aikana palautetta oppaasta. Onnistuimme tavoitteessamme ja saimme luotua materiaalin, joka tukee työntekijöitä päiväkodin arjessa.

Asiasanat: opas, päiväkoti, ennaltaehkäisy, kiusaaminen

ABSTRACT

Fagerlund, Anette and Leminen, Mira

Preventing Bullying in Day Care Centres: Guidebook for Day Care Centres of Naantali

61 p., Appendix 34 p. Language: Finnish. Kauniainen, Autumn 2011.

Diaconia University of Applied Sciences. Degree Programme in Social Services, Option in Christian Youth Work. Degree: Bachelor of Social Services.

Intervening in bullying in day care is an important subject. However, literature on the topic is scarce. Thus, there seemed to be a need for a compact guidebook on the subject.

Therefore, the purpose of the study was to produce a guidebook for kindergarten teachers aiming at being a tool for kindergarten teachers to discover, prevent and intervene in bullying in day care. We co-operated with 12 day care centres of Naantali. The product was commissioned by them.

The theoretical part of the thesis comprises the presentation of the working life connection, earlier studies of bullying in day care, the development of a child, the child in a peer group, bullying in day care and the narration of the process.

The guidebook consists of 34 pages. The topics included are a child's development, self-esteem and individuality, adults' participation in children's groups, educational partnership, bullying in day care, preventing bullying, aggression and children with special needs. The guidebook has been produced based on the theoretical part of the thesis.

We planned the contents of the guidebook essentially with the working life connection. Consequently, we executed the guidebook based on the needs and wishes of the 12 day care centres in Naantali. During the whole process, we gathered feedback from the day care centres' personnel in order to ensure maximal benefit for the personnel in their work. The final feedback was positive. The personnel was pleased with the product and thankful for the co-operation.

Keywords: guidebook, day care, prevent, bullying

SISÄLTÖ

1	PRODUKTIN ALKU	6
2	TAVOITTEENA KIUUSAAMISEN VÄHENTÄMINEN.....	8
3	YHTEISTYÖTAHON ESITTELY	9
4	PÄIVÄKOTI KASVUYMPÄRISTÖNÄ	11
5	PÄIVÄKOTIKIUUSAAMISESTA TEHTYJÄ TUTKIMUKSIA.....	13
6	LAPSEN KEHITYS	15
6.1	Persoonallisuuden kehitys	15
6.2	Moraalin kehitys	16
6.3	Sosiaalisten taitojen kehitys	18
7	LAPSET VERTAISUHTEISSA	21
7.1	Vertaisryhmän merkitys lapsen kehitykselle.....	22
7.2	Lapsen asema vertaisryhmässä.....	23
7.3	Torjunta ja vertaisryhmästä syrjäytyminen	24
7.3.1	Torjunta	25
7.3.2	Syrjäänvetäytyminen	26
7.4	Ryhmänormien merkitys	26
8	KIUUSAAMINEN PÄIVÄKODISSA	28
8.1	Kiusaamisen ja riidan ero	28
8.2	Kiusaamisen syyt ja seuraukset.....	29
8.2.1	Syyt.....	29
8.2.2	Seuraukset	30
8.3	Kiusaamisen muodot.....	31
8.4	Aggressio ja kiusaaminen	33
8.5	Kodin merkitys kiusaamiseen.....	35
8.6	Kiusaaja ja kiusattu	36
8.6.1	Kiusaaja.....	36
8.6.2	Kiusattu.....	37
9	KIUUSAAMISEEN PUUTTUMINEN	39
9.1	Kiusaamisen huomaaminen ja tunnistaminen	39
9.2	Puuttuminen	39

10	KIUSAAMISEN ENNALTAEHKÄISY	42
10.1	Turvallinen ilmapiiri	43
10.2	Lapsen eettinen kohtaaminen	44
10.3	Lapsen itsetunnon vahvistaminen	45
10.4	Lapsen yksilöllisyys	46
11	OPINNÄYTETYÖPROSESSI	48
11.1	Prosessin kuvaus	48
11.2	Perustelut	50
12	LOPUKSI	52
12.1	Mieleepainuva matka päiväkotikiusaamisen ehkäisemiseksi	52
12.2	Kiitoksen aika	53
12.3	Kristuksen jalan jäljissä	53
LIITE 1: Opas päiväkoteihin		

1 PRODUKTIN ALKU

Syksyllä 2010 Naantalin päiväkodit havaitsivat tarvetta puuttua kiusaamiseen aiempaa tehokkaammin. Päiväkotien työntekijät olivat tutustuneet Mannerheimin Lastensuojeluliiton ja Folkhälsanin Kiusaamisen ehkäisy alle kouluikäisten parissa -hankkeen julkaisuihin. Tämän seurauksena päiväkotien työntekijät päättivät ryhtyä toimiin, jotta päiväkotikiusaaminen saataisiin vähenemään Naantalin päiväkodeissa.

Naantalin Ruonan päiväkodista tuli yhteistyötahomme marraskuussa 2010. Päiväkodin johtaja Saila Leppänen ehdotti opinnäytetyömme aiheeksi päiväkotikiusaamisen ennaltaehkäisyä. Kiinnostuimme aiheesta heti, sillä kiusaaminen on mielestämme asia, johon kaikkien tulisi puuttua. Olimme aiemmin lähteneet työstämään opasta masentuneiden lasten hoitokeinoista, mutta tässä kohtaa oli viisainta valita aihe, joka nousi yhteistyötaholta. Saimme edelleen työstää opasta, mutta aihe vain vaihtui. Ensimmäisenä keskityimme työstämään teoriasta toimivaa kokonaisuutta. Tämän jälkeen opasta oli helpompi työstää.

Päiväkodeilla oli tarvetta oppaalle, joka olisi kattava ja ytimekäs ja sitä tulisi pystyä käyttämään arjessa. Oppaan tulisi ohjeistaa päiväkotien työntekijöitä päiväkotikiusaamisen huomaamiseen, puuttumiseen ja ennaltaehkäisyyn. Päiväkotien työntekijöillä oli tavoitteena se, että oppaan myötä he pystyisivät keskustelemaan vanhempien kanssa paremmin kiusaamisesta. Opas voisi esimerkiksi toimia vanhempainilloissa keskustelujen pohjana.

Raporttiin olemme valinneet aiheita, jotka ovat päiväkotikiusaamisen ymmärtämisen kannalta tärkeitä. Lapsen kehitystä on ymmärrettävä, jotta voidaan puuttua kiusaamiseen lapsen kehitystason edellyttämällä tavalla. Vertaisryhmän merkitys on tärkeä niin lapsen kehityksen kuin ryhmään kuulumisen ja sosiaalisten suhteiden kannalta. Tämän jälkeen käsittelemme kiusaamista päiväkodissa. Jotta kiusaamista voidaan ennaltaehkäistä ja siihen puuttua, on välttämätöntä tietää, mitä kiusaaminen on. Päiväkotikiusaamisesta kertovan kappaleen jäl-

keen tarkastelemme päiväkotikiusaamiseen puuttumista ja sen ennaltaehkäisyä.

Suunnittelimme oppaan sisällön raportin teoriaosaan pohjautuen. Oppaan aiheet päätimme yhdessä Saira Leppäsen kanssa. Saimme myös muilta Naantalilaisilta päiväkotien työntekijöiltä aiheita, jotka oli tärkeää sisällyttää oppaaseen. Näin oppaasta saatiin Naantalilaisien päiväkotien tarpeiden mukainen.

Päiväkotikiusaaminen ja sen ennaltaehkäiseminen edellyttää tietoisuutta kiusaamisesta, jotta tehokkaita toimintatapoja voidaan kehittää. Kiusaamisen ennaltaehkäisyn pitää olla johdonmukaista ja suunnitelmallista. Tästä syystä on tärkeää, että kaikki aikuiset sitoutuvat ja osallistuvat kiusaamisen vastaiseen työhön. Toivomme, että työmme antaisi eväitä jokaiselle aikuiselle kohti kiusaamisen vähentämistä.

2 TAVOITTEENA KIUZAAMISEN VÄHENTÄMINEN

Opinnäytetyön aihetta valitessamme meille oli tärkeää, että työmmme tulisi hyödyttämään meitä ja yhteistyötahoamme. Olemme molemmat työskennelleet pienten lasten parissa ja aihe kiinnosti meitä. Valitsimme päiväkodin yhteistyötahoksemme, koska Fagerlund suorittaa lastentarhanopettajan pätevyyttä.

Opinnäytetyömme on työelämälähtöinen produkti. Työn tarkoituksena oli tuottaa Naantalin päiväkodeille opas päiväkotikiusaamisen huomaamiseen, puuttumiseen ja ennaltaehkäisyyn. Oppaamme tarkoitus on toimia apuvälineenä päiväkotien henkilökunnalle. Pää tavoitteenamme oli että kasvattajat pystyisivät huomaamaan ja ennaltaehkäisemään kiusaamista ja puuttumaan siihen tehokkaammin. Pää tavoitteen lisäksi meillä oli kaksi muuta tavoitetta. Näistä toinen oli se, että päiväkotien työntekijät pystyisivät oppaamme kautta paremmin keskustelemaan kiusaamisesta sekä työntekijöiden kesken että lasten ja vanhempien kanssa. Kiusaamisen kitkemisessä on oltava mukana koko lapsen yhteisö. Lisäksi tavoitteenamme oli, että oppaan avulla päiväkoteihin syntyisi ilmapiiri, jossa kiusaamista ei hyväksytä.

Ruonan päiväkoti on ollut yhteistyötahonamme koko prosessin ajan ja saimme päiväkodin työntekijöiltä palautetta prosessin eri vaiheissa. Opas on suunniteltu ja toteutettu päiväkotien tarpeet ja toiveet huomioiden. Lisäksi otimme huomioon yksittäisten henkilöiden antamat neuvot, jotka auttoivat oppaan lopullisessa muotoutumisessa. Toivomme, että oppaamme auttaa työntekijöitä päiväkodin arjessa.

3 YHTEISTYÖTAHON ESITTELY

Ruonan päiväkodissa lapsille ja aikuisille taataan tasavertainen, positiivinen, iloinen ja lämminhenkinen arki. Leikki ja oppiminen tapahtuvat rauhallisessa, kokeilevassa ja luottavaisessa ilmapiirissä. Ruonan päiväkodissa on erikoistuttu liikunnallisuuteen. Päiväkodissa järjestetään myös iltahoitoa. (Ruonan päiväkoti 2011.)

Ruonan päiväkodin tavoitteita ovat lasten kunnioittaminen ja huomioiminen omana itsenään, monipuolisen ja kiinnostavan oppimisympäristön luominen, läsnä oleva aikuinen, pienryhmätoiminta, liikunnan merkityksen huomioiminen arjessa, lapsen leikille ajan ja tilan antaminen ja lasta kannatteleva kasvatuskumppanuus. Lapsen leikille paremman ajan ja tilan antamiseksi Ruonan päiväkodissa on otettu käytäntöön sisä- ja ulkoleikkipäivien vuorottelemisen. (Ruonan päiväkoti 2011.)

Kunnallisia päiväkoteja Suur-Naantalissa on kaksitoista. Tämän lisäksi Rymättylän Poikossa on yksi ostopalvelupäiväkoti ja Rymättylän koululla on esikoulu-
laisten päivähoitoyksikkö. Päiväkodeissa annetaan kokopäivähoitoa 1–6-vuotiaille lapsille. Kaikissa päiväkodeissa siis järjestetään myös esiopetusta. Tämän lisäksi Naantalin keskustassa on osapäiväinen esiopetusyksikkö lapsille, jotka eivät tarvitse kokopäivähoitoa. Ruotsinkielistä päivähoitoa tarjotaan tarvittaessa Karvetin pikkutalossa. Keskustan vuorohoitokodissa järjestetään ympärivuorokautista hoitoa ja Rymättylän kunnantuvan vuorohoitoyksikössä on hoitoa myös viikonloppuisin. Näiden lisäksi Ruonan päiväkodissa toimii iltahoitoyksikkö, joka on avoinna vain arki-iltaisina. (Naantalin varhaiskasvatussuunnitelma 2010–2011, 6.)

Naantalin päiväkotien toiminta-ajatuksena on tarjota naantalilaisille perheille hyvää, laadukasta varhaiskasvatusta lapsilähtöisesti. Hyvä varhaiskasvatus muodostuu kasvatuksen, hoidon ja opetuksen kokonaisuudesta. (Naantalin varhaiskasvatussuunnitelma 2010–2011, 4.)

Naantalin päiväkodit tahtovat kiinnittää erityistä huomiota siihen, että jokaisella lapsella on oikeus tuntea olonsa turvallisesti. Kiusaamiseen puuttumista ja sen ehkäisyä pidetään Naantalin varhaiskasvatuksessa välttämättömänä lapsen kehitykselle, on sitten kyse kiusatusta, kiusaajasta tai sivusta seuraajasta. Naantalin päiväkodeissa on tärkeää, että pääpaino on jo kiusaamisen ehkäisemisessä. (Naantalin varhaiskasvatussuunnitelma 2010–2011, 4.) Kiusaamisen ehkäisyä pyritään kehittämään, ja siksi päiväkodeilta tuli toivekin juuri tälle opinnäytetyölle.

Naantalin päiväkotien varhaiskasvatuksessa toiminta perustuu yhdessä hyväksytyille arvoille. Naantali-strategian mukaisia arvoja ovat avoimuus, oikeudenmukaisuus, uudistumiskyky, luottamus ja vastuullisuus. Naantalissa toteutuvat myös seuraavat arvot: kunnioitus, tasa-arvo, turvallisuus, hyvät tavat, kiireettömyys, leikki, huumori ja ilo. (Naantalin varhaiskasvatussuunnitelma 2010–2011, 4.)

4 PÄIVÄKOTI KASVUYMPÄRISTÖNÄ

Monille lapsille päiväkotia on yksi elämän merkityksellisimmistä yhteisöistä. Lasten muodostamissa vertaisryhmissä lapset saavat yhdessä toimiessaan kokemuksen yhteisön jäsenyydestä, siitä, mitä yhteisöön kuulumisen tunne on, mitä yhteisö merkitsee, miten yhteisön jäsenyys saavutetaan sekä millaisia vaatimuksia tai haasteita yhteisöön kuulumisen sisältää. Yhteisön jäsenenä lapset harjoittelevat monia sosiaalisen elämän kannalta keskeisiä taitoja kuten jakamista, itsensä ilmaisua, toisten ystävällistä kohtelua, roolinottoa ja vuorovaikutustaitoja. (Ikonen 2006, 149.)

Päivähoitotyössä yhdistyvät lapsen hoito, kasvatusta ja opetus (Hellstén & Pihlaja 1999, 56; Koivunen 2009, 11; Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2005, 15). Päivähoidon keskeisenä tehtävänä on edistää lasten myönteistä kehitystä ja tukea vanhempia heidän kasvutehtävässään. Päivähoidon tulee tarjota lapselle jatkuvat, turvalliset ja lämpimät ihmissuhteet, lapsen kehitystä monipuolisesti tukevaa toimintaa sekä lapsen lähtökohdat huomioon ottaen suotuisa kasvuympäristö. (Taskinen 2010, 40.)

Aikuisten ja lasten vuorovaikutus sävyttää kaikkea päiväkodin toimintaa. Aikuiset ovat avainasemassa päiväkodin ilmapiirin luomisessa, mutta myös lapset vaikuttavat sekä yksilöinä että vertaisryhmänä siihen. Lasta kuuntelevan ja kunnioittavan ilmapiirin aistii erehtymättä, samoin välinpitämättömän ja kohtaamattoman. Päiväkodissa, jossa on hyvä yhteishenki, sujuu aikuistenkin keskinäinen kanssakäyminen. Vaihtaessaan läsnäolon vetäytymiseen aikuiset itse vahvistavat huonoa ja ikävystyttävää ilmapiiriä. Näin syntyy kierre, joka etäännyttää lapsia ja aikuisia toisistaan. (Kalliala 2008, 11, 32.)

On tärkeää, että lapsi tuntee kuuluvansa ryhmään ja sen suhdeverkkoon. Ryhmien alkuvaiheet ovat erityisen tärkeitä, koska kuva ryhmän jäsenistä alkaa muodostua ensihetkillä. Ensimmäiset viikot uudessa päiväkotiryhmässä ovat tärkeitä sekä aikuisille että lapsille. Lapset oppivat, että he voivat vaikuttaa so-

siaalisiin suhteisiin omista tarpeistaan käsin, mutta he oppivat myös näkemään, että kaveruus ei ole itsestään selvä asia. Lapset joutuvat oppimaan, että leikkiin tai muuhun toimintaan mukaan pääseminen edellyttää toisten hyväksyntää, joka on ansaittava. (Rasku-Puttonen 2006, 111.)

Suomalaiselle päivähoidolle on määritelty lainsäädännössä (Laki lasten päivähoidosta 36/1973) kaksi tehtävää, jotka ovat lasten kehityksen kokonaisvaltaisen tukeminen ja perheiden kotikasvatuksen tukeminen. Viime vuosina päivähoitolain veloitetta perheiden kotikasvatuksen tukemisesta on työistetty kasvatuskumppanuuden käsitteen avulla. (Karila 2006, 93.)

Vanhempien ja päivähoidon ammattilaisten vuorovaikutussuhde onkin lapsen kehityksen kannalta merkityksellinen. Vuorovaikutus toimii lapsen kasvuympäristöjä, kotia ja päivähoitoa, yhdistävänä linkkinä. Toimiva vuorovaikutussuhde myös avartaa vanhempien ja päivähoidon ammattilaisten näkökulmia lapsen kasvatuksesta ja kehityksestä ja tukee kumpaakin vuorovaikutuksen osapuolta lapsen huolenpidossa ja kasvatuksessa. (Karila 2006, 91.)

Kumppanuusajattelu pohjautuu käsityksiin, joiden mukaan sekä vanhemmilla että ammattilaisilla on olennaista tietoa lapsesta, kumppanuus perustuu molempinpuoliseen kunnioitukseen ja vanhemmilla ja ammattilaisilla on yhteisiä tavoitteita lapsen kasvatuksessa (Karila 2006, 93). Vanhemmat ovat lapsensa parhaita tuntijoita, kun taas henkilöstöllä on koulutuksen ja kokemuksen antama ammatillinen tieto ja osaaminen (Heinämäki 2004, 30). Kasvatuskumppanuudessa tavoitteena on jo päivähoitosuhteen alussa luoda riittävä luottamus myös hankalien asioiden puheeksi ottamiseksi (Kaskela & Kekkonen 2006, 21).

5 PÄIVÄKOTIKIUSAAMISESTA TEHTYJÄ TUTKIMUKSIA

Aiemmat päiväkotikiusaamisesta tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet, että kiusaamista esiintyy jo päiväkotikäisten lasten keskuudessa. Alsakerin ja Valkanoverin (2001) Sveitsissä tekemästä tutkimuksesta selviää, että päiväkotikäisten lasten keskuudessa esiintyvä kiusaaminen muistuttaa niitä kiusaamisen muotoja, jotka ovat osoittautuneet tavallisiksi koulukiusaamisesta tehdyissä tutkimuksissa. Tämän tutkimuksen mukaan tyttöjen kiusaaminen oli ryhmästä pois sulkemista ja sanallista, ja poikien kiusaamistavoissa korostui fyysinen, mutta myös sanallinen kiusaaminen. (Alsaker & Valkanover 2001, 184–185.)

Yksi tärkeimmistä tutkimuksista on Mannerheimin Lastensuojeluliiton ja Folkhälsanin yhteinen tutkimus ”Kiusaavatko pienetkin lapset?”. Hanke on tehty sosiaali- ja terveysministeriön tukemana vuosina 2009–2010. Hankkeen tavoitteena on ollut kehittää kiusaamisen ehkäisemistä ja varhaista puuttumista kiusaamistilanteisiin. Tutkimustulosten perusteella kiusaaminen on ollut fyysistä, psyykkistä ja verbaalista. Yleisin kiusaamisen muoto on ollut ryhmästä tai leikistä poisjättäminen. Tutkimuksen mukaan päiväkodin henkilökunnalla ei ole tarpeeksi tietoa tunnistaa kiusaamista ja puuttua siihen. Vanhempien toiveena on ollut, että työntekijät ja vanhemmat voisivat keskustella kiusaamisesta keskenään. (Kirves & Stoor-Grenner 2010a.)

Laineen ja Neitolan (2002) tutkimuksen mukaan erilaiset ongelmat vertaissuhteissa ovat jo alle kouluikäisillä hyvin yleisiä. Jo päiväkodissa lapset alkavat torjua monia syrjäänvetäytyviä, kiusaajia, kiusattuja ja yksinäisiä lapsia. Tulokset kertovat, että kiusaaminen on päiväkodissa jo melko tavallista. Lisäksi tutkimuksesta selviää, että päiväkotikiusaaminen on varsin fyysistä. Myös aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu sama ilmiö. (Laine 2002a, 46, 95.)

Taina Laitisen (1998) Diakonia-ammattikorkeakoulun Alppikadun yksikköön tekemä opinnäytetyö on päiväkotien työntekijöille suunnattu kyselytutkimus. Tutkimuksesta selviää, että päiväkodeissa esiintyy kiusaamista jonkin verran. Tu-

losten mukaan kiusaajana on harvoin vain yksi lapsi. Tutkimuksesta kävi ilmi, että pojat kiusaavat useammin kuin tytöt. Pojat ovat myös useammin kiusattuja. Yleisimpiä kiusaamismuotoja olivat töniminen, pilkkaaminen ja nimittely. Vastaajien kuvaillessa kiusaamista sanallisesti syrjiminen ja eristäminen olivat usein toistuvia käsitteitä. Laitisen tutkimuksen mukaan poikien kiusaamiskeinot ovat fyysisempiä kuin tyttöjen. Epäsuoran kiusaamisen käyttämisessä ei ollut nähtävissä selvää eroa poikien ja tyttöjen välillä. (Laitinen 1998, 37, 38.)

Johanna Kanerva ja Sini Ulmanen (2011) ovat tehneet Mikkelin ammattikorkeakouluun opinnäytetyön ”Kiusaaminen päiväkodissa”. Heidän tutkimuksensa mukaan pojilla kiusaaminen on tyttöjä useammin fyysistä ja tytöillä puolestaan henkistä. Kuitenkin fyysistä kiusaamista esiintyi sekä tyttöjen että poikien keskuudessa enemmän kuin henkistä. Heidän tutkimuksensa mukaan 84 % lapsista oli kokenut kiusaamista päiväkodissa. (Kanerva & Ulmanen 2011, 26, 32.)

6 LAPSEN KEHITYS

6.1 Persoonallisuuden kehitys

Kaikki ne sosiokulttuurisen elämän osat, joihin lapsi on jatkuvassa vuorovaikutuksessa, vaikuttavat hänen persoonallisuutensa kehittymiseen. Lukuisissa tutkimuksissa on voitu havaita epäsuotuisien kasvuolojen olevan yhteydessä lapsen epäsuotuisaan kehitykseen. Erilaiset kehityksen suoja- ja riskitekijät heijastuvat aina aikuisikään saakka vahvistaen alkuun lähtenyt kehityssuuntaa. (Laine 2002b, 18.)

Persoonallisuus muodostuu jokaiselle kasvatuksen kautta ja kasvatuksen tavoitteena on kasvattaa ihmiset niin samanlaisiksi, että he voivat muodostaa sosiaalisia yhteisöjä. Temperamentti varmistaa sen, että ihmiset reagoivat kasvatukseen yksilöllisesti ja säilyvät yksilöinä. Persoonallisuuteen kuuluu sellaisia asioita kuin minäkuva eli ihmisen oma käsitys itsestään, itsearvostus, päämäärät, tavoitteet, selviytymis- ja ongelmanratkaisukeinot, arvot ja eettiset normit. Persoonallisuuden avulla ihminen toimii, päättää, tavoittelee asioita, tekee tietoisia ratkaisuja ja ohjaa elämäänsä. (Keltikangas-Järvinen 2010, 30–31.)

Psykoanalytikko Erik H. Eriksonin kehittämä psykososiaalinen kehitysteoria on merkittävin minän kehitystä ja muutosta kuvaava teoria. Teorian mukaan persoonallisuus kehittyy prosessina, joka jatkuu läpi koko ihmisen elämän. Erikson on jakanut elämänkaaren vaiheet kahdeksaan kehityskriisiin. Jos niitä ei pysty toteuttamaan, on vaikea siirtyä seuraavaan vaiheeseen. Ehjä persoonallisuus on tulos kehitystehtävien onnistuneesta suorittamisesta. (Kronqvist & Pulkkinen, 2007, 53; Lehtovirta, Kuokkanen, Peltola & Tuohimaa-Kirveskari 1997, 123; Vilko-Riihelä 1999, 254.) Tarkastelumme kohteena on kolme ensimmäistä lapsuuden kehityskriisiä, jotka ovat aiheemme kannalta tärkeimmät.

Ensimmäisen ikävuotensa aikana lapselle muodostuu perusluottamus eli perusturvallisuus, jos hänen psyykkisestä ja fyysisestä hyvinvoinnistaan huolehdi-

taan. Varhaislapsuudessa syntyy myös perusta itseluottamukselle. Vastaavasti lapsen hoidon ollessa puutteellista, epäluottamus lisääntyy, jolloin kriisi jää ratkaisematta, eikä toivon elämystä synny. (Lehtovirta ym. 1997, 124; Vilkkö-Riihelä 1999, 254; Lehtinen, Kuusinen & Vauras, 2007, 24–25.)

Toisen kehitysvaiheen aikana, noin 1–3-vuotiaana, lapsi oppii motorisia taitoja ja puheen sekä opettelee siistiksi. Lapsi alkaa koetella taitojaan ja tahtoaan. Itsenäistyminen kehittyy suotuisasti, jos vanhemmat kannustavat lasta itsenäisyyteen ja ovat tukena itsenäisissä yrityksissä. Vanhempien asennoituminen vaikuttaa siihen, saako lapsi myönteisen käsityksen itsestään vai oppiiko hän epäilemään ja häpeilemään tekemisiään. (Lehtinen ym. 2007, 24–25; Lehtovirta ym. 1997, 124; Vilkkö-Riihelä 1999, 254.)

Kolmannessa vaiheessa, noin 3–6-vuotiaana, lapsi oppii nopeasti uusia asioita. Hän omaksuu ympäristön normeja ja käyttäytymistapoja, eli moraalitaju alkaa kehittyä. Vanhempien kuuluu asettaa lapselle rajoja ja kieltoja. Ajoittain yliminä voi olla liiankin ankara, jolloin lapsi ahdistuu. Kehityskriisin onnistunut ratkaisu tuottaa elämyksen oman toiminnan merkityksestä. (Lehtinen ym. 2007, 25; Lehtovirta ym. 1997, 125; Vilkkö-Riihelä 1999, 254–255.)

6.2 Moraalin kehitys

Moraalikehitys on tärkeä osa lapsen persoonallisuuden kehitystä. (Aho & Laine 1997, 107). Moraalinen ymmärrys muodostuu lapselle seitsemään ikävuoteen mennessä. (Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 78–79.) Tämä ei kuitenkaan estä pienten lasten kasvattajia sanomasta, mikä on oikein ja mikä väärin. (Kirves 2011.) Moraalinormit opitaan ennen kaikkea samastumalla itselle tärkeisiin ihmisiin. Kymmenen ikävuoden tienoilla lapsi alkaa tehdä itsenäisiä moraalisia ratkaisuja. (Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 78–79.)

Lapselle voi siis pienestä asti opettaa oikeaa ja väärää. Kun lapsi tekee jotain oikein, hänet voi palkita. Toisaalta lasta voi rangaista esimerkiksi nuhtelemalla tai täysin välinpitämättömällä käytöksellä. (Quillam 1994, 100.) Rajojen asettaminen lapselle johtaa yliminän syntymiseen. Yliminä sisältää ihmisen eettiset ja esteettiset ihanteet ja tavoitteet, hänen arvojärjestelmänsä ja sisäistämänsä moraalinormit ja hänen syyllisyydentunteensa. (Keltikangas-Järvinen 2010, 150.)

Aluksi yliminä on täysin ulkoinen. Se sisältää vanhempien kiellot, käskyt ja rajoitukset, mutta ne ovat vanhempien läsnäoloon tai paikkaan sidottuja. (Keltikangas-Järvinen 2010, 150.) Kun lapsella ei vielä ole tarpeeksi kehittynyttä yliminää ja sisäistettyjä tavoitteita, hänelle tulee osoittaa ulkopuolelta, että hän on tehnyt väärin. Ulkopuolelta tulevat odotukset siirtyvät vähitellen osaksi hänen yliminäänsä, ja hän alkaa itse syyllistää itseään, eli kokea syyllisyyttä ulkoisen syyllistämisen sijasta. (Keltikangas-Järvinen 1994, 158.)

Ilman syyllisyyden tunteita ei ole empatiaa, vastuuta eikä moraalia (Keltikangas-Järvinen 2000, 311). Moraaliarvotutkimuksissa on todettu, että lapset, joiden mielestä mikään ei ole väärin, käyttävät väkivaltaa eniten. On tärkeää, että aikuinen viestittää käyttäytymisellään samoja arvoja, joita hän lapselle opettaa ja joiden noudattamista hän tältä vaatii. (Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 79.)

Kyky tuntea syyllisyyttä on sisäistettyjen moraalinormien välttämätön ylläpitäjä (Keltikangas-Järvinen 2010, 151). Syyllisyyden kokeminen myös on merkki siitä, että ihmisen omatunto toimii. Ihmisen on kyettävä tuntemaan pahaa oloa, jos hän on loukannut toista. (Kinnunen 2003, 101.) Syyllisyyden tunteen kokeminen on myös välttämätöntä myöhemmälle persoonallisuuden kehitykselle ja sosiaaliselle kanssakäymiselle. Syyllisyydentunteet säätelevät ihmisen käyttäytymistä sisältäpäin. Niin kauan kuin ne toimivat, ihminen kykenee käyttäytymään oman yhteisönsä odottamalla tavalla. (Keltikangas-Järvinen 1994, 159.)

6.3 Sosiaalisten taitojen kehitys

Sosiaalisuus on ihmisen synnynnäinen temperamenttipiirre, joka liittyy haluun olla ihmisten kanssa. Sosiaaliset taidot tarkoittavat kykyä tulla toimeen muiden kanssa ja ne tulevat oppimalla. Sosiaalisuus edesauttaa sosiaalisten taitojen kehittymistä, mutta ei takaa niiden olemassaoloa. Sosiaaliset taidot voidaan opettaa minkä tahansa temperamentin omaavalle lapselle. (Keltikangas-Järvinen 2010, 17, 18.)

Perheen vuorovaikutusympäristössä lapsi osallistuu sosiaalisen maailmansa rakentamiseen ja muodostaa käsityksensä sosiaalisista suhteista ja vuorovaikutustavoista. Monet tutkimukset osoittavat, että lapsen ja vanhempien väliset varhaiset turvalliset kiintymyssuhteet liittyvät myönteiseen ja vastaavasti turvattomat suhteet negatiiviseen vuorovaikutukseen tovereiden kanssa. (Laine 2002b, 34.)

Lapsi on suuntautunut sosiaaliseen kanssakäymiseen syntymästään saakka. Vanhempi, joka reagoi lapsen viesteihin johdonmukaisesti ja sensitiivisesti, auttaa lasta tunnistamaan omia tarpeitaan ja tunnetilojaan vähitellen. Lapselle välittyy samalla kokemus siitä, että on hyväksyttävää viestittää tunteistaan ja kokemuksistaan toisille ihmisille ja että se johtaa myönteiseen lopputulokseen. (Lyytinen, Eklund & Laakso 1995, 59, 61.)

Toivottu sosiaalinen käyttäytyminen riippuu yhteisön tavoista ja arvoista ja vaihtelee jossain määrin eri yhteisöissä (Bluma, Shearer, Frohman & Hilliard 1986). Sosiaalisten taitojen määrittelemisen on kiinni myös aikakaudesta ja kulttuurista. Ihmisen omaksumissa sosiaalisissa taidoissa näkyy hänen kykynsä arvostaa ja kunnioittaa muita, kykynsä ottaa huomioon heidän oikeutensa ja käyttäytyä sovittujen sääntöjen mukaan. (Keltikangas-Järvinen 2010, 24).

Keskeisiä opittavia sosiaalisia taitoja ovat esimerkiksi kuunteleminen, auttaminen, vuorottelu ja jakaminen, itsesäätely, aggression kontrollointi ja tunteiden sanallinen ilmaisu (Laine 2002a, 105.), empaattisuus ja kyky yhteistoimintaan ja

selkeään kommunikaatioon. Sosiaalsiin taitoihin kuuluu myös kyky liittyä uusiin ryhmiin ja hankkia ystäviä. (Poikkeus 1995, 126.) Näitä valmiuksia voidaan opetella toiminnoissa, jotka auttavat lasta tunnistamaan ja nimeämään taitoja ja ymmärtämään, miksi niitä tarvitaan. Sosiaalisten taitojen harjaannuttamisessa on tärkeää määritellä, millainen käyttäytyminen on ryhmässä hyväksyttävää. (Laine 2002a, 105.)

Leikki-ikäiset lapset oppivat katselemalla ja jäljittelemällä aikuisten käyttäytymistä. (Laine 2002a, 105.) Toisaalta lapset oppivat suuren osan sosiaalisista taidoista myös toverisuhteissaan, esimerkiksi yhteistoiminnan alkeista ja tunteiden ilmaisusta ja säätelystä. He luovat yhteisiä merkityksiä ja rakentavat sosiaalista ymmärrystä vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. (Poikkeus 1995, 122.) Oppiminen tapahtuu tavallaan yhdessä toimimisen sivutuotteena, mikä tarkoittaa myös sitä, että kaikki vuorovaikutustilanteet ovat samalla oppimistilanteita (Strandell 1995, 182).

Lapsiryhmässä voi olla lapsi, joka yrittää päästä toisten leikkiin mukaan, mutta hän ei ole tervetullut. Tällöin aikuinen voi auttaa. Hän järjestää leikin, jossa lapsella on selkeä ja positiivinen rooli, jota ilman muidenkaan leikki ei sujuisi. (Keltikangas-Järvinen 2010, 46.) Hän voi esimerkiksi sanoa lapsille: ”Hei, huomaatko, traktorinajaja puuttuu”. Tämän jälkeen aikuinen jää ohjaamaan ja tarkkailemaan tilannetta. Hän tekee merkittäväksi rooliksi traktorinajajan, niin että traktorinajajalla on hyvä mieli roolista ja muilla leikkijöillä myös. Näin lapsi voi saada kutsun tulla seuraavana päivänäkin traktorinajajaksi. Aikuinen pystyy tällaisella toiminnallaan opettamaan sosiaalisia taitoja lapsille. Lapsella ei välttämättä ole taitoja päästä ryhmiin mukaan, jolloin aikuinen voi olla välikätenä ja lapsi oppii oppia tarpeellisia taitoja päästä ryhmään. (Kirves 2011.)

Leikkitilanteiden ohjaaminen on juuri sosiaalisten taitojen opettamista (Keltikangas-Järvinen 2010, 47). Päiväkodin henkilökunnan keskeinen tehtävä vapaissa leikkitilanteissa onkin rohkaista ja kannustaa lapsia sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja huolehtia siitä, että jokaiselle lapselle on tarpeeksi sopivia rooleja erilai-

sissa ryhmätilanteissa ja -leikeissä. Hän voi myös tukea sosiaalista kanssakäymistä huolehtimalla siitä, että kaikilla on kaveri. (Laine 2002a, 107.)

7 LAPSET VERTAISUHTEISSA

Lasten vertaissuhteet voidaan määritellä samantasoisten lasten väliseksi suhteeksi. Lapset ovat toistensa kanssa suunnilleen samalla tasolla sosiaalisessa, emotionaalisessa tai kognitiivisessa kehityksessä. (Laine 2002b, 13; Salmivalli 2005, 15.) Tyypillisiä lasten vertaisryhmiä ovat päiväkotiryhmä, esikouluryhmä sekä koululuokka. Vertaisryhmään kuuluvia voidaan nimittää tovereiksi tai arkisemmin kavereiksi. Puhutaan esimerkiksi ikä-, leikki- ja luokkatovereista ja koulukavereista. Toverit, kaverit ja kaveripiiri muodostavat sosiaalisen verkoston, jossa tapahtuu vuorovaikutusta monien lasten kesken. (Laine 2002b, 13–14.) Ystävyydellä taas tarkoitetaan kahden lapsen välistä vastavuoroista ja läheistä emotionaalisesti lämmintä suhdetta (Burges, Ladd, Kochenderfer, Lambert & Birch 1999, 111).

Amerikkalaisen sosiologi William Corsaron mukaan vertaiskulttuurin muodostuminen perustuu lasten pyrkimykseen pitää päiväkodissa yllä kotona syntynyttä turvallisuuden tunnetta. Tästä syystä lapsi etsii sekä aikuis- että vertaissuhteissaan emotionaalista suhdetta ja kumppanuutta. Päiväkodissa lasten on silti tehtävä uusia tulkintoja siitä, miten ollaan yhdessä. Lasten yhteisen toiminnan käynnistyminen perustuu myös heidän luontaiseen kiinnostukseensa toisiaan kohtaan. Lasten tarve käynnistää keskinäinen vuorovaikutus on ilmiselvä. Usein myös toisilleen tuntemattomat lapset hakeutuvat välittömästi toistensa seuraan. (Kalliala 2008, 37.) Lapset ovat päiväkodissa mukana jatkuvasti muuttuvissa kokoonpanoissa ja he saattavat saman päivän aikana toimia hyvinkin monenlaisissa pienryhmissä. Päiväkodin sosiaalinen elämä koostuu jatkuvista kohtaamisista (Lehtinen 2000, 81, 82.)

Aikuista tarvitaan monin tavoin mahdollistamaan lasten vertaiskulttuuria luova vuorovaikutus. Olennaisinta on, että lasten ympäristö mahdollistaa lasten väliset suhteet. Kun päiväkodissa arvostetaan välitöntä ja läheistä vuorovaikutusta kaikkien kesken, se vaikuttaa myönteisesti myös lasten vertaissuhteisiin. Erityi-

sen tärkeää on edistää lasten ystävyssuhteiden syntymistä ryhmissä, joissa on erityisen tuen tarpeessa olevia lapsia. (Kalliala 2008, 37–38, 58.)

7.1 Vertaisryhmän merkitys lapsen kehitykselle

Vertaissuhteet ja -ryhmät tarjoavat ainutlaatuisen ympäristön lapsen sosiaaliselle, kognitiiviselle ja emotionaaliselle kehitykselle (Salmivalli 1998, 12). Jos lapsi kokee olevansa vertaisryhmässään pidetty ja hyväksytty, hän saa siitä tukea kehitykselleen. Jos taas lapsi kokee, ettei hän ole pidetty ja hyväksytty, tämä on hänen kehitykselleen riskitekijä. (Burges ym. 1999, 132.) Myönteiset kokemukset antavat lapselle mahdollisuuden tuntea kuuluvansa ryhmään ja tehdä sosiaalisia vertailuja sekä mahdollisuuden kehittää itsetuntemustaan ja itsetuntoaan (Parker & Asher 1993, 611; Salmivalli 2005, 33).

Hyväksytyksi tuleminen ja ystävyssuhteiden solmiminen näyttävät edistävän myönteistä kehitystä ja suojaavan lasta erilaisilta vaikeuksilta vertaissuhteissa (Salmivalli 2005, 22). Kuitenkaan pelkkä kaveri- tai ystävyssuhteiden olemassaolo ei sinänsä takaa myönteistä kehitystä, vaan kehitys riippuu sekä suhteiden ominaisuuksista että laadusta. Jos lapsi kokee tyytymättömyyttä, negatiivisia kontakteja ja konflikteja, myös hänen käyttäytymisessään on ongelmia. Ystävyys ja sen kehityksellinen merkitys vaihtelevat siis lapsesta toiseen. (Laine 2002b, 16, 17.)

Toverit ovat lapselle sosiaalisia malleja, joilta opitaan kaikenlaista käyttäytymistä, sekä toivottua että ei-toivottua. Merkityksellistä ei ole vain se, kuuluuko lapsi ryhmään tai onko hänellä ystäviä, vaan yhtä lailla se, keitä ja millaisia nämä ystävät ovat. Ryhmään kuulumisen ei siis välttämättä ole myönteisen kehityksen tae, vaan se voi olla joissakin tapauksissa myös kehityksellinen riskitekijä. Kaiken kaikkiaan vertaisryhmät ja toverisuhteet ovat kuitenkin lapsen kehitykselle hyvin hyödyllisiä, elleivät aivan välttämättömiä. Hyväksytyksi tuleminen

omassa vertaisryhmässä on tärkeää jokaiselle lapselle. (Salmivalli 1998, 13, 14.)

7.2 Lapsen asema vertaisryhmässä

Lasten välille syntyneissä vuorovaikutussuhteissa oleellisia elementtejä ovat vertaisryhmän hyväksyntä ja torjunta. Jo päiväkodissa lasten välille alkaa kehittyä hierarkkisia sosiaalisia rakenteita. Tämä merkitsee, etteivät pienetkään lapset pidä tovereitaan samanarvoisina, ja että he pystyvät arvioimaan, keistä he pitävät tai eivät pidä. (Laine 2002b, 14; Lehtinen 2000, 145.)

Banyin & Johnsonin (1975, 85–88) mukaan lapset liittävät jokaiseen vertaisryhmänsä jäseneseen jonkinlaisen sosiaalisen roolin tai aseman, jonka avulla he hahmottavat tovereitaan ja pystyvät ennakoimaan toistensa käyttäytymistä erilaisissa tilanteissa. Lapseen liitetyt roolit ja asemat antavat hänelle itselleen tietoa siitä, miten muut odottavat hänen käyttäytyvän. Ryhmän jäsenet arvioivat muita usein hyvin samansuuntaisesti, ja näiden arvioiden perusteella kullekin muodostuu oma sosiaalinen statuksensa vertaisryhmässä. (Laine 2002b, 14; Lehtinen 2000, 145.)

Positiivisen statuksen saanut lapsi käyttäytyy yhä positiivisemmin hyvän statuksen tarjotessa hänelle runsaasti sosiaalisia tilanteita ja hänen saadessaan niissä jatkuvasti hyväksyntää muilta. Negatiivisesti arvioitu lapsi käyttäytyy mahdollisesti yhä negatiivisemmin, koska häneen suhtaudutaan statusmaineensa takia jatkuvasti kielteisesti, jolloin hänen vuorovaikutuksensa muiden lasten kanssa muodostuu toistuvasti negatiiviseksi. Lapsen käsitys omasta sosiaalisesta statuksestaan kehittyy vähitellen ajan myötä, kun hän ymmärtää sosiaalisessa vuorovaikutuksessa saamiaan sosiaalisia kokemuksia. (Laine 2002b, 35.) Kun lapsen sosiaalinen status on muodostunut, sillä on taipumusta olla hyvin pysyvä. Tämän takia lapsen statusta on varsin vaikea muuttaa, joten siihen tulisi puuttua jo ennen statuksen muodostumista. (Salmivalli 2005, 33.)

Tytöt keskittyvät kanssakäymisessään muutamisiin vertaissuhteisiin, kun taas pojat muodostavat laajempia, mutta ei usein kovinkaan kiinteitä vertaissuhteita. Tyttöjen keskinäiset suhteet ovat luonteeltaan intensiivisempiä kuin poikien. Sen sijaan statuserojen ja hierarkian on todettu olevan yleisempää poikien muodostamissa ryhmissä. (Lehtinen 2000, 83.)

Sosiologi Harriet Strandell (1995) on tutkimuksessaan ”Päiväkotien lasten kohtaamispaikkana” havainnut hierarkiaa syntyvän myös tyttöjen keskinäisessä toiminnassa. Usein tytöt suosivat sellaisia statusasetelmia, joissa valtasuhteet on luotu jo suhteiden sisälle, eivätkä ne sen vuoksi tule yhtä selvästi esille ja neuvottelujen kohteeksi. Pojat suosivat kilpailullisempia ja kovempia otteita sisältäviä toimintoja, kun taas tytöt keskittyvät mieluummin varmistamaan osallistumisensa ja solmimaan läheisempiä kumppanuus- ja ystävyys-suhteita. Sosiaalisessa verkostossa toimiessa rajoja ystävyden, kumppanuuden ja toveruuden välillä pidetään yleensä liukuvina. Ystävyys-suhteessa sosiaalinen side on vastavuoroisin ja läheisin. (Lehtinen 2000, 83.)

7.3 Torjunta ja vertaisryhmästä syrjäytyminen

On tärkeää tarkkailla, onko lapsi omasta halustaan yksin vai onko se merkki kiusaamisesta. Leikistä eristäminen on hyvin varhain alkava kiusaamisen muoto, eikä lapsella aina edes ole kykyä tajuta tilannetta tai hän ei osaa kertoa tästä aikuisille. Lapsen synnynnäinen varautuneisuus saattaa toimia kiusaamisen ylläkkeenä muille lapsille, ja aikuisen vastuulla on tämän alkavan kierteen katkaisu. (Keltikangas-Järvinen 2010, 46.)

Lapsen tilanne saattaaakin liittyä joko hänen omaan tai muiden käyttäytymiseen tai näihin molempiin. Torjunnan syitä etsittäessä on tutkittu torjuttujen persoonallisuuspiirteitä ja löydetty erityisesti sosiaaliseen käyttäytymiseen liittyviä ongelmia. Osalla ongelmat suuntautuvat sisäänpäin, omaan itseen. Toisilla ongelmat kääntyvät ulospäin, muihin ihmisiin. (Laine 2002b, 21.)

7.3.1 Torjunta

Monet tutkimukset osoittavat, että jo pientenkin lasten vertaisryhmä torjuu helposti ujoja, sosiaalisesti ahdistuneita ja syrjäänvetäytyviä lapsia. Myös surulliset, arat, depressiiviset ja kypsyvät syrjäänvetäytyvät lapset tulevat muiden torjumiksi usein päiväkodissa. (Laine 2002b, 29; Salmivalli 2005, 71.)

Ryhmän ulkopuolelle jääminen on vakava uhka lapsen kehitykselle (Keltikangas-Järvinen 2010, 192). Torjutuksi tulevilla lapsilla on nimittäin muita suurempi riski jäädä myöhemmin ryhmien ulkopuolelle ja ilman vastavuoroisia ystävyys-suhteita, kokea yksinäisyyden tunteita ja joutua kiusatuksi (Salmivalli 2005, 33). Toisin sanoen, torjunta on uhka lapsen perustarpeille päästä mukaan vuorovai-kutukseen sosiaalisen ryhmänsä kanssa, tuntea kuuluvansa ryhmään, tuntea itsensä hyväksytyksi ja pidetyksi ryhmässä, kehittyä sosiaalisissa taidoissaan ja saada itseluottamusta (Laine 2002b, 23). Jos lapsi tulee jatkuvasti torjutuksi, hän alkaa helposti pitää itseään sosiaalisesti epäonnistuneena (Salmivalli 2005, 33).

Torjuttujen lasten toiminta tulkitaan ryhmässä kielteisesti. He haluaisivat kuulua ryhmään ja osallistua sen kanssa erilaisiin toimintoihin, mutta muut välttelevät ja syrjivät heitä sekä sulkevat heidät pois yhteisistä leikeistään. Toiset lapset myös kohtelevat torjuttuja rankaisevammalla tavalla kuin hyväksymiään tovereita. (Keltikangas-Järvinen 2010, 193; Laine 2002b, 21; Salmivalli 2005, 33.)

Torjutut lapset jakautuvat aggressiivisiin ja syrjäänvetäytyviin. Lapset näyttävät helpoiten havaitsevan torjutun ulospäin suuntautuvan aggressiivisuuden, sillä he mainitsevat sen ja erityisesti häiritsemisen ja tappelemisen syiksi siihen, etteivät pidä jostakin toverista. Aggressiivisuus on siis yhteydessä torjutuksi tulemiseen. Lisäksi aggressiivisen käyttäytymisen onkin useissa tutkimuksissa havaittu huonontavan lasten toverisuhteita sekä vaikeuttavan heidän hyväksytyksi tulemistaan lapsiryhmissä. Kaikki aggressiiviset lapset eivät kuitenkaan ole torjuttuja. (Laine 2002b, 21; Salmivalli 2005, 28.)

7.3.2 Syrjäänvetäytyminen

Syrjäänvetäytyminen merkitsee, että lapsi on itse oma-aloitteisesti sivussa vertaisryhmästä. Jotkut syrjäänvetäytyvät lapset eivät pidä sosiaalisesta aktiivisuudesta, vaikka heillä olisikin sosiaalisia taitoja. He leikkivät mieluummin itsekseen kuin muiden kanssa. (Keltikangas-Järvinen 2010, 194; Laine 2002b, 27.) Keltikangas-Järvisen (2010, 194) mukaan syrjäänvetäytyvillä lapsilla on vähän kahdenkeskistä vuorovaikutusta, mutta sen sijaan he viettävät enemmän aikaa suuressa ryhmässä ja ovat usein seurailijoita.

Osa syrjäänvetäytyvistä lapsista on hiljaisia, ujoja, pelokkaita, estyneitä ja ahdistuneita. Toisaalta he haluaisivat leikkiä muiden lasten kanssa, seuraavat muiden leikkejä ja liikuskelevat muiden lähellä. Toisaalta he taas välttelevät mukaan menemistä, koska pelkäävät sosiaalista vuorovaikutusta, eivätkä osaa liittyä ryhmään. Tämä liittyy joillakin syrjäänvetäytyjillä lähinnä uusiin tilanteisiin. Varhaislapsuudessa syrjäänvetäytyvää käyttäytymistä pidetään yleensä merkkinä siitä, että lapsen sosiaalinen kehitys ei ole sujunut normaalisti tai katsotaan, että se hidastaa sosiaalistumista lapsen jäädessä sosiaalisesti muista eristyneeksi ja ilman luonnollista vuorovaikutusta ikätovereidensa kanssa. (Laine 2002b, 27, 28.)

7.4 Ryhmänormien merkitys

Ryhmänormit säätelevät ryhmän jäsenten toimintaa (Salmivalli 2005, 130). Normeilla tarkoitetaan ryhmässä vallitsevia, usein ääneen lausumattomia sääntöjä siitä, miten ryhmässä tulisi toimia saavuttaakseen toisten hyväksynnän ja mikä puolestaan ei ole toivottavaa. Ryhmä rankaisee jäseniään normien vastaisesta ja palkitsee jäseniään normien mukaisesta toiminnasta. Ryhmänormit ovat usein kiusaamista edistäviä. (Salmivalli 2010, 43, 44.) Ryhmä vaikuttaa siis

monella tavalla yksilöiden käyttäytymiseen, myös siihen käyttäytykö lapsi tai nuori aggressiivisesti tai osallistuuko hän kiusaamiseen. (Salmivalli 1998, 87.)

Tutkimusten mukaan ryhmässä voi olla vain yksi kiusaaja, mutta kiusaamiseen osallistuvat tavalla tai toisella monet ryhmän jäsenet (Laine 2002b, 26). Kiusaaja ei siis koskaan toimi yksin, vaan asiassa on aina mukana lähes koko ryhmä, osa passiivisina myötäilijöinä (Keltikangas-Järvinen 1994, 212). Lagerspetz ym. (1982) ovatkin määritelleet kiusaamisen kollektiiviseksi aggressioksi, joka perustuu ryhmän jäsenten välisille sosiaalisille suhteille (Salmivalli 1998, 33).

Salmivallin (2001) mukaan kiusaamista olisi syytä tutkia myös sosiaalisena ilmiönä. Hän on selvittänyt koululaisten kiusaamista ja löytänyt erilaisia rooleja, joita oppilailla on kiusaamistilanteissa. Kiusaajan ja kiusatun lisäksi tilanteissa ovat mukana kiusaajan apuri, kiusaajan vahvistaja, kiusatun puolustaja ja ulkopuolinen. (Laine 2002b, 26.)

Päiväkoti-ikäisten keskuudessa kiusaamista ei ole tutkittu sosiaalisten roolien näkökulmasta. Pienten lasten keskuudessa ei mahdollisesti vielä esiinny riittävää sosiaalisen havaitsemisen taitoa ja siihen liittyvää yhteistoiminnallisuutta roolien muodostumiseksi kiusaamistilanteissa. Salmivalli (2000) on todennut, että päiväkotilapsilla ei todennäköisesti olekaan vielä juuri muuta roolia kiusaamistilanteissa kuin kiusaajan rooli ja ehkä kiusatun puolustaminen. Puolustamishalun on todettu vähenevän iän myötä koulussa. (Laine 2002b, 26.)

8 KIUUSAAMINEN PÄIVÄKODISSA

8.1 Kiusaamisen ja riidan ero

Erilaiset käsitteet ja käsitykset sekoitetaan joskus kiusaamisen käsitteeseen. Onkin tärkeää erottaa toisistaan konfliktit, riidat, nahistelut, leikitappelut ja kiusaaminen. Niin sanottu raju leikki tai painileikki on tavallinen ilmiö pienten lasten parissa. (Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 18; Kirves & Stoor-Grenner 2010a, 17.) Leikitappelut voivat olla melko hurjia ilman, että niihin liittyy loukkaamista tai toisen fyysistä tai psyykkistä vahingoittamista. Monesti leikitappeluun kuuluu se, että lapset jahtaavat toisiaan ja painivat. Leikiksi tämä erottuu siten, että osapuolet vaihtavat roolia usein ja jatkavat ystävinä leikin jälkeen. Usein lapset myös nauttivat fyysisestä kosketuksesta, jota painileikissä tapahtuu. (Kirves & Stoor-Grenner 2010a, 18.)

Konfliktit ja erimielisyydet ovat väistämättömiä ihmisten välisessä toiminnassa – myös lasten kesken. Välienselvittelyt eivät sinänsä ole paha asia, vaan niillä on myös kehitykselliset tehtävänsä. Lapsi oppii tällaisten tilanteiden kautta esimerkiksi tunnistamaan erilaisia tunnereaktioita itsessään, hallitsemaan tunteitaan, selvittämään riitoja ja sopimaan niitä. Lapset myös kiusoittelevat ja härnäävät toisiaan erilaisissa tilanteissa. Jotkut niistä kiusoittelevan kohde tulkitsee leikiksi, jotkut todella loukkaavat ja satuttavat. Tilanteet ovat yleensä hetkellisiä ja niiden kohteeksi joutuvat lapset vaihtuvat. Ne ovat eri asia kuin systemaattinen yhden lapsen kiusaaminen. (Salmivalli 2010, 12.)

Konflikteissa ja riidoissa on kyse kahdesta suhteellisen tasaväkisestä henkilöstä, jotka ovat eri mieltä jostakin asiasta tai riitelevät. Kiusaamisella taas tarkoitetaan yhteen ja samaan lapseen toistuvasti kohdistuvaa tahallisen vihamielistä käyttäytymistä. Kiusaamistilanteissa kiusatun ja kiusaajan välillä vallitsee vallan epätasapaino. Kiusaaja on jollain lailla kiusattua vahvempi. Tämä voimasuhteiden ero voi perustua ikään, asemaan ryhmässä, fyysisiin ominaisuuksiin, tuki-

joukkoihin (kiusaajia on monta, kun taas kiusattu on yksin) tai joihinkin muihin ominaisuuksiin tai resursseihin. Olennaista on, että kiusaajalla on valtaa tai voimaa, jonka avulla hän saa kiusatusta yllötteen. (Hämmäinen & Mäki 2009, 62–63; Höistad 2003, 80; Laine 2002b, 23; Lämsä 2009, 62; Kirves & Stoor-Grenner 2010b, 4–5; Kiva koulu 2011; Salmivalli 2010, 12–13.)

Vallan epätasapainon ei tarvitse olla todellista, vaan uhri voi vain kokea tilanteen sellaisena. Uhri on voinut olla aluksi suhteellisen tasavertainen kiusaajan kanssa, mutta ajan myötä kielteisen käytöksen seurauksena saakin entistä vähemmän toimintatilaa. Ruotsalainen tutkija Björk (1999) kutsuu tätä valtapeliksi, jossa säännöt tuntuvat muuttuvan koko ajan kiusaajan eduksi. (Kirves & Stoor-Grenner 2010b, 4–5; Salmivalli 2010, 12–13.)

Björkin pohdintaa kiusaamisesta valtapelinä vahvistaa Helgesenin (2006) tekemä, päiväkodissa esiintyvää kiusaamista koskeva tutkimus. Helgesenin mukaan leikissä tapahtuu vallankäyttöä lasten manipuloidessa säännöillä. Löfdahl (2007) tuo esiin myös saman ilmiön tutkimuksessaan, joka käsittelee pienten lasten suhteita päiväkodissa. Hänen mukaansa sääntöjen manipulointi on tavalinen piirre lasten vallankäytössä leikissä. Tämä johtaa hyvin vaikeisiin ja loukkaaviin tilanteisiin. Kiusattu ei pääse mukaan leikkiin, vaikka kuinka yrittäisi. (Kirves & Stoor-Grenner 2010b, 5.)

8.2 Kiusaamisen syyt ja seuraukset

8.2.1 Syyt

Kiusaajalla on usein taustalla oma paha olo. (Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 36.) Kiusatessaan toista, lapsi vapautuu hetkellisesti omasta pahasta olostaan siirtäessään sitä toiseen. Lapsen teon julmuus on usein suoraan verrannollinen hänen oman pahoinvointinsa määrään. (Peltonen & Kullberg-Piilola 2000, 161.) Kiusaamisen voidaankin todeta olevan kehityksellinen riski muita kiusaaville

lapsille ja nuorille. Jos kiusaaja saa jatkaa kiusaamista ilman, että kukaan puuttuu siihen, hänellä on riski jatkaa aggressiivista ja toisia alistavaa käytöstä myöhemminkin. (Salmivalli 2010, 30.)

Yleensä kiusattu tulee kiusatuksi näkyvien ja pysyvien ominaisuuksiensa takia, joihin hän ei pysty itse paljoa vaikuttamaan. Ihmisen arvioinneissa negatiivinen informaatio painaa positiivista informaatiota enemmän. Vähäinen negatiivinen tieto jostakin yksilöstä riittää syyksi kiusaamiselle, kun taas runsas positiivinen tieto ei anna kuin lievän positiivisen vaikutelman. Kiusaamisen syynä voi myös olla joskus positiivinen poikkeavuus, kuten hyvä koulumenestys. Yksittäisissä tapauksissa ulkoista poikkeavuutta voidaan pitää kiusaamisen syynä, muttei aina pitkään jatkuneessa kiusaamisessa. (Aho & Laine 1997, 239.)

8.2.2 Seuraukset

Kiusaaminen eri muodoissaan jättää aina jälkensä lapseen ja nuoreen. Kiusatuksi tuleminen on uhka kokonaisvaltaiselle hyvinvoinnille ja terveelle ja tasapainoiselle kehitykselle. (Lämsä 2009, 70; Laine 2002b, 26.) Kehityksellisten vaurioiden syvyyteen vaikuttaa kiusaamisen luonne, kesto ja se, saako lapsi ja nuori keneltäkään apua. Myös hänen kokonaistilanteensa ja persoonalliset tapansa reagoida ympäristöön sekä ilmaista ja kontrolloida tunteitaan vaikuttavat siihen, miten hän selviytyy vaikeista kokemuksista. (Lämsä 2009, 70.)

Säännöllinen kiusantekoa sisältävä vuorovaikutus aiheuttaa monenlaista sopeutumattomuutta kiusatulle. Siitä seuraa epäluottamuksen tunteita ja pelkoa tovereita kohtaan, varmuuden ja turvallisuuden tunteiden vähenemistä toveripiirissä, kiusaajien ja yleensä kiusaamista aiheuttavien tilanteiden välttelyä, ahdistuneisuutta, vetäytymistä syrjään, yksinäisyyden tunteita ja eristäytymistä toveripiiristä sekä minäkuvan ja itsetunnon vaurioita. (Laine 2002, 26; Lämsä 2009, 70; Salmivalli 2010, 27–28.)

Pitkään jatkuneena kiusaaminen voi myös johtaa masennukseen sekä pahimmassa tapauksessa elämänilon ja -halun menetykseen (Lämsä 2009, 70). Moni kiusattu onkin vuosien kuluttua joutunut hakeutumaan terapiaan käsitelläkseen ongelmiaan. Jotkut ovat saaneet pitkäaikaista psykiatrista hoitoa. Tiedossa on myös itsemurhayrityksiä ja toteutuneita tekoja. (Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 18.)

Yleensä yksittäiset tilanteet eivät ole kiusatun kasvun ja kehityksen kannalta kaikkein haavoittavimpia. Näistä voi kuitenkin alkaa reaktioiden ketju, joka vaikuttaa kiusatun minäkuvaan, itsetuntoon, ihmissuhteisiin ja toimintaan vielä vuosienkin päästä. Erityisesti näin on silloin, kun kyse on koulun vaihdosta tai uuden oppiaineen opiskelun aloittamiseen liittyvistä uusista asioista ja tilanteeseen yhdistyy voimakkaita tunnekokemuksia. (Lämsä 2009, 70.)

Ryhmään kuuluminen sekä jo yksikin läheinen ystävyssuhde suojaa lasta kiusaamisen traumaattisilta vaikutuksilta. Jos lapsella siis kiusaamisesta huolimatta on edes joitakin vertaissuhteita, joissa hän saa tuntea tulevansa hyväksytyksi, tai läheinen ystävyssuhde, kiusaamisen vaikutukset ovat vähäisempiä myöhemmän elämän kannalta. Kotoa saatu tuki ja turva suojaavat myös kiusatuksi joutumisen vaikutuksilta. Jos lapsi sen sijaan on yksin, hänellä ei ole myönteisiä toverisuhteita ja kiusaaminen jatkuu pitkään, kiusaamisen vaikutukset ovat todennäköisesti vakavia sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä. (Salmivalli 2010, 29–30.)

8.3 Kiusaamisen muodot

Kiusaamisen muotoja ovat fyysinen, verbaalinen ja psyykkinen kiusaaminen. Fyysistä kiusaamista ovat lyöminen, potkiminen, kamppaaminen, esteenä oleminen, vaatteiden repiminen, nipistely, kivien ja hiekan heittäminen ja leikkien sotkeminen. Verbaalista kiusaamista on haukkuminen, nimittely, hännääminen, lällättäminen, selän takana puhuminen ja esimerkiksi vaatteiden tai hiusten

kommentointi. Psyykkistä kiusaamista on uhkailu, manipulointi, kiristäminen, ilveily, ilmeily, poissulkeminen, leikin sääntöjen muuttaminen, selän takana puhuminen ja puhumatta jättäminen. (Kirves & Stoor-Grenner 2010b, 6.)

Useasti kiusaaminen jaetaan myös epäsuoraan ja suoraan kiusaamiseen. Suoran kiusaamisen tunnistaa siitä, että siinä on kyse suorasta hyökkäyksestä, kuten potkimisesta, lyömisestä, tavaroiden ottamisesta, uhkaamisesta tai nimittelystä. Epäsuora kiusaaminen taas on juoruilua, valehtelua, selän takana puhumista ja ryhmän ulkopuolelle jättämistä tai kiusaamisen kohdetta kohdellaan kuin ilmaa. Jo tietävillä katseilla, huokauksilla ja selän kääntämisellä, puhuttelulla, vaikenemisella, katseen välttelemisellä ja tuijottamisella voidaan epäsuorasti kiusata toista. (Lämsä, Anna-Liisa 2009, 61.) Joskus epäsuoraa kiusaamista kutsutaan myös relationaaliseksi tai sosiaaliseksi aggressioksi. Epäsuorassa kiusaamisessa on tarkoitus vahingoittaa toisten kaverisuhteita. (Kirves & Stoor-Grenner 2010a, 4; 2010b, 5.)

Epäsuorasti kiusaavat eivät välttämättä itse tiedosta olevansa kiusaajia. Heille kiusaaminen on lähinnä tapa, jolla he varmisteleivat omia asemiaan toverijoukossa tai testaavat kiusatun reaktiota. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei näissä tilanteissa olisi kyse kiusaamisesta, eikä se myöskään vähennä kiusatun tilanteisiin liittämien tunnekokemusten merkitystä. Kiusaamisena voidaankin pitää kaikkea kiusattuun kohdistettua toimintaa, jonka kiusattu kokee loukkaavaksi. (Lämsä 2009, 61.)

Pojat käyttävät suoria kiusaamistapoja; he hyökkäävät helpommin uhrin kimppuun kuin tytöt. Tytöt taas käyttävät epäsuoria ja hienovaraisia keinoja. Joskus tyttöjen kiusaaminen on voinut jatkua pitkäänkin, ennen kuin aikuiset ovat sitä huomanneet. (Harjunoski & Harjunoski 1994, 25.) Koska epäsuora kiusaaminen on hienovarasempaa ja vaikeasti havaittavaa, kaikki tyttöihin kohdistuva kiusaaminen ei tule esiin. (Laine 2002b, 24.)

Lapset kohdistavat kiusaamisensa enimmäkseen oman sukupuolensa edustajaan. Pojat kiusaavat kuitenkin enemmän tyttöjä kuin tytöt poikia. (Laine 2002b,

24.) Pojat ovat myös tyttöjä useammin osallisina kiusaamistilanteissa. (Aho & Laine 1997, 235; Kirves & Stoor-Grenner 2010b, 8.)

8.4 Aggressio ja kiusaaminen

Aggressio on kaikkea sitä, mikä saa aikaan vihan, hyökkäyshalun, itsensä puolustamisen ja puoliensa pitämisen tunteet. Aggression tunne on kuitenkin eri asia kuin aggressiivinen teko. Aggression tunne on voimakasta energiaa, joka olisi opittava hallitsemaan rakentavasti. (Cacciatore 2007, 17, 28; Keltikangas-Järvinen 2010, 72.)

Kiusaaminen on aina aggressiota. Se on aggressiivisen käyttäytymisen muoto, jolla on tietyt, sille tyypilliset ominaispiirteensä. Vaikka kiusaamista voidaan pitää yhtenä aggression muotona, kaikki aggression määritelmiin tavallisesti sisällytetyt luonnehdinnat eivät pidä aina paikkaansa kiusaamisessa. Kiusaaja ei välttämättä ole aggressiotilassa kiusaamistilanteessa, kun taas aggressiivisen käyttäytymisen määritelmiin yleensä sisältyy oletus tällaisesta sisäisestä tilasta, suuttumuksen tunteesta, johon liittyy muun muassa tiettyjä fysiologisia reaktioita ja vihamielisiä ajatuksia. (Salmivalli 1998, 29.)

Aggressiivisen teon määritelmät korostavat toisen henkilön vahingoittamisen tarkoituksellisuutta. Tunne voi motivoida ihmistä aggressiiviseen tekoon, mutta aggressiivista käyttäytymistä voi myös esiintyä kylmästi, instrumentaalisin tavoittein. Tämä tarkoittaa oman edun tai vallan tavoittelua. (Pulkkinen 2002, 62.) Tällaiset ”kylmäveriset” ihmiset ovat usein laskelmoivia ja he ovat oppineet uskomaan, että väkivalta on kannattava tapa saada tahtonsa läpi. Heitä kutsutaan proaktiivisesti eli suunnitelmallisesti aggressiivisiksi. (Cacciatore 2007, 20; Salmivalli 2005, 60.)

Reaktiivinen aggressiivisuus on puolestaan kontrolloimatonta ja suunnittelematonta. Ihmisiä, joilla on tulistuva ja äkkipikainen temperamentti, kutsutaan reaktiivisiksi.

tiivisesti aggressiivisiksi. Heillä on taipumus tulkita toisten ihmisten aikomukset vihamielisiksi. He eivät tarkoita sitä, mitä suutuspäissään tekevät, vaan katuivat ja harmittelevat jälkeenpäin. Heillä on tunteiden hallinnan ongelma. Reaktiivinen aggressiivisuus on yhteydessä kiusatuksi joutumiseen. (Cacciatore 2007, 20; Salmivalli 2005, 60, 61.)

Edellä mainitun, proaktiivisen ja reaktiivisen aggressiivisuuden, jaottelun lisäksi aggressiivisuus voidaan jakaa suoraan ja epäsuoraan aggressioon. Aggressiivisuutta voi ilmaista fyysisesti, kielellisesti tai ei-kielellisesti. Se voi myös vaihdella voimakkuudeltaan ja olla motivaatioperustaltaan itseä puolustavaa tai hyökkäävää. (Pulkkinen 2002, 62.) Kiusaaminen ja aggressiivinen käyttäytyminen voivat kehittyä ympäristössä, jossa lapsi näkee aggressiivisia malleja tai jossa hänen aggressiivinen käyttäytymisensä sallitaan ilman johdonmukaista puuttumista, tai hän saa tahtonsa läpi aggressiivisuuden avulla (Salmivalli 2010, 93).

Monilla aggressiivisilla lapsilla ei ole tietoa siitä, miten ristiriitoja voitaisiin ratkaista, muuten kuin antamalla samalla mitalla takaisin. Heillä on vain vähän yrityksiä ratkaista ristiriitoja rakentavasti. Kielen kehitys helpottaa rakentavien ratkaisujen löytymistä, mutta kieli voi myös tarjota aggression ilmaisumahdollisuuksien kielellisin keinoin. (Pulkkinen 2002, 60, 65.)

Lapsi oppii hallitsemaan aggressioitaan ja impulssejaan, kun häntä ohjataan löytämään vaihtoehtoisia tapoja tarpeittensa ja tunteidensa ilmaisemiseen. (Kalliala 2008, 272; Laine 2002a, 107). Kiusaamista ja muuta aggressiivista käyttäytymistä ehkäisee se, että lapsen aggressiivista ja ilkeää käytöstä ei hyväksytä ketään kohtaan. Aggressiivisuutta ehkäisee myös se, ettei lapsen anneta saada aggression ja kiukuttelun avulla asioita läpi, sillä hän oppii tällöin aggression olevan hyvä keino päästä tavoitteisiinsa. Lapsen aggressiivisuutta lisää häneen itseensä kohdistunut aggressiivisuus. Rangaistessaan lasta fyysisesti vanhempi voi kuvitella opettavansa lapselle tapoja, mutta itse asiassa hän tulee opettaneeksi tavan olla aggressiivinen. (Salmivalli 2010, 93–94.)

8.5 Kodin merkitys kiusaamiseen

Tietynlaisten kasvatuskäytäntöjen tai vanhemmuuden piirteiden on todettu lisäävän lapsen riskiä joutua kiusatuksi (Salmivalli 2010, 94). Ylisuojeleva suhtautuminen lapseen on yksi niistä. Tällä tarkoitetaan, että lapselle ei anneta mahdollisuutta ikätason mukaiseen itsenäistymiseen vanhemmista, vaan häntä halutaan varjella pahalta maailmalta, esimerkiksi kaikenlaisilta menoilta ja harrastuksilta toverien kanssa. (Salmivalli 2010, 95.)

Vaikka vanhemmat tarkoittavatkin hyvää, he saattavat ruokkia lapsen epävarmuutta ja ehkäistä ikätasolle sopivaa irtautumista vanhemmista. Vanhempaa voisi neuvoa olemaan ylisuojelematta arkaakaan lasta. Lasta tulisi rohkaista liittymään toveriryhmään ja ikätason mukaisiin aktiviteetteihin vertaisryhmässä. Vanhemmat voivat myös auttaa lasta kahdenkeskisten ystävyys-suhteiden muodostamisessa esimerkiksi kutsumalla kavereita kotiin. Ystävyys-suhteetkin suojaavat lasta kiusatuksi joutumiselta. (Salmivalli 2010, 95.)

Ruotsalaisen lääkärin Peter-Paul Heinemannin mukaan kiusatulla on poikkeavien tai ylisuojelevien kotiolosuhteiden vuoksi heikot mahdollisuudet tulla toimeen muiden kanssa, etenkin konfliktitilanteissa. Kodin ankaruuden on myös ajateltu jossain määrin selittävän kiusaamista. Kuitenkin melko vähän kotitaustat vaikuttavat siihen, tuleeko lapsi kiusatuksi. (Aho & Laine 1997, 239–240.)

Sillä, mistä sosiaaliluokasta kiusaajat ovat, ei ole tutkimuksen mukaan merkitystä kiusaamiseen. Kodin kasvatuskeinoilla puolestaan on usein merkitystä. Kiusaajat ovat saaneet usein ankaran tai välinpitämättömän kasvatuksen. Hän saa usein kielteistä palautetta toiminnastaan, mutta neuvoja parempaan käyttäytymiseen ei anneta. Hänen emotionaaliset siteensä vanhempiansa eivät ole kovin vahvat, ja hän on tottunut selviytymään omin päin. Vanhemmilla saattaa olla viileät ja ristiriitaiset välit keskenään ja lasten kanssa. (Aho & Laine, 1997, 236.)

Kiusaaja ei ole tottunut olemaan vastuussa toisista ihmisistä, eikä hänelle ole kotona asetettu selviä rajoja. On todettu, että kiusaajan kasvatuksessa on epäjohtonmukaisuutta. Hän kokee saaneensa epäoikeudenmukaista kohtelua.

Kiusaaja saa hyvin vähän positiivista huomiota ja hyväksyntää osakseen, ja on oppinut saamaan sitä negatiivisella käyttäytymisellään. Aggressiivisia malleja löytyy usein kiusaajan ympäristöstä. (Aho & Laine 1997, 236.)

8.6 Kiusaaja ja kiusattu

8.6.1 Kiusaaja

Tavanomaisesti kiusaajien käyttäytyminen on aggressiivista ja toiminta on ulospäin suuntautuvaa. Kiusaajat ovat dominoivia, epäempeattisia ja impulsiivisia. Heillä on riittämätön itsekontrolli ja sosio-kognitiivisia puutteita. Kiusaajilla on joidenkin tutkimusten mukaan melko hyvä kuva itsestään. (Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 35; Laine 2002b, 25.) Kiusaajilla on myös huonot käytöstavat sekä puutteellinen kodin tuki ja hyväksyntä, eli heikko sosiaalinen pääoma. (Pulkinen 2002, 66.)

Kiusaajat voivat olla persoonallisuudeltaan sekä heikkoja että vahvoja lapsia. Kiusaajien itsetunto on useimmiten heikko. Kiusaamisen lisääntyminen ja minäkäsityksen heikkeneminen etenevät rintarinnan. Kiusaajilla on myös taipumuksia depression. (Aho & Laine 1997, 236.)

Kiusaajalla saattaa olla muita lapsia todennäköisemmin kiusaamismyönteisiä asenteita. Kiusaaminen on jollain tavalla hänelle palkitsevaa, sillä muuten hän ei kiusaisi. Lisäksi kiusaajalla on yleensä oma tukijoukko (kiusaajan apurit ja kannustajat), joka vahvistaa kiusaajan toimintaa ja odottaa häneltä juuri tämänkaltaista käyttäytymistä. (Salmivalli 2010, 68; Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 35.)

Kiusaaja saattaa käyttää uhriaan välikappaleena oman psyykkisen tasapainonsa saavuttamisessa. Kiusaamalla toista hänen ahdistuksensa ja pahanolontunteensa hetkeksi helpottuu, sillä se antaa hänelle mahdollisuuden purkaa tuntei-

taan, vahvistaa itsetuntoaan ja kokea ylemmyyttä. Kiusatessaan kiusaaja kokee olevansa vahva, koska hän voi kontrolloida ja hallita muita. Kiusaajan mielihyvä yleensä lisääntyy uhrin pelokkuuden kasvaessa. (Aho & Laine 1997, 238.)

Kiusaaja ei juuri tiedosta omia heikkouksiaan ja vahvuuksiaan. Toisaalta hän haluaa antaa hyvän kuvan itsestään ja saada arvostusta, mutta toisaalta hän pystyy vastaanottamaan itsestään enimmäkseen vain negatiivista palautetta. Hän siis elää koko ajan ikään kuin emotionaalisessa ristiriitatilanteessa informaation suhteen. (Aho & Laine 1997, 236.)

8.6.2 Kiusattu

Kiusattujen käyttäytymisprofiili on yleensä sisäänpäin suuntautunutta. He ovat enimmäkseen passiivisia suhteessa tovereihinsa, eivätkä he ole aggressiivisia. He ovat tyypillisesti sosiaalisesti eristyneitä, ujoja, syrjäänvetäytyviä, sulkeutuneita, ahdistuneita, estyneitä ja epävarmoja sekä väkivaltaa vastustavia, arkoja, pelokkaita ja hyvin tunneperäisesti ja herkästi asioihin reagoivia. Yleensä heillä on negatiivinen käsitys itsestään ja tilanteestaan. Kiusatut ovat myös yleensä fyysisesti heikkoja. He viestittävät toisille olevansa turvattomia ja arvottomia yksilöitä, jotka eivät kosta hyökkäystä tai loukkausta. (Aho & Laine 1997, 241; Laine 2002b, 25.) Kiusatun minäkuvan heikkeneminen vuosien myötä altistaa lapsen yhä enemmän kiusaamisen kohteeksi. Heikko minäkuva viittaa puolestaan siihen, että lapsen sosiaalisissa suhteissa on puutteita. (Aho & Laine 1997, 240.)

Pienellä osalla kiusatuista on tyypillistä ulospäin suuntautuva käyttäytyminen, esimerkiksi aggressio, levottomuus, yliaktiivisuus, kontrolloimattomuus, ärsyyntyvyys ja vihaisuus. Heidän käyttäytymisensä provosoi muita ja heillä on keskitymisvaikeuksia. Nämä lapset saattavat itsekkin olla kiusaajia, ja heitä voidaan nimittää kiusaaja-kiusatuiksi tai provokatiivisiksi uhreiksi. Alsakerin ja Valkanoverin (2001) tutkimuksessa päiväkotikäisistä lapsista kiusaaja-kiusattuja oli kymmenen prosenttia. (Aho & Laine 1997, 241; Laine 2002b, 27.)

Useiden kiusattujen moraalikäsitteet eroavat muiden lasten käsityksistä. Osalla kiusatuista moraalikehitys on ikäisiään heikommalla kehitystasolla etenkin oikeudenmukaisuuden ja sääntöjen ymmärtämisen osalta. Osalla puolestaan moraalikehitys on hyvin korkealla tasolla ja ehkä juuri siksi he kieltäytyvät puolustamasta itseään lyömällä takaisin tai kostamalla. (Aho & Laine 1997, 241.)

Kiusattujen on erittäin vaikea omaksua hyökkäävä ilme tai olla aidosti piittaamatta aggressiosta niin, kuin riidellessä pitäisi. Riita useimmiten keskeytyy, kun kiusattu vuoroin alistuu, vuoroin myötäilee. Kiusaajaan se ei kuitenkaan tehoa. (Quillam 1994, 105.)

Kuka tahansa voi joutua kiusaajan uhriksi (Keltikangas-Järvinen 1994, 210–211). Reilusti yli puolet ensimmäisinä kouluvuosina kiusatuista oppilaista säilyttää kiusatun roolinsa koko peruskoulun ala-asteen ajan. Yleensä nämä lapset ovat kiusattuja vielä yläasteellakin. Joidenkin tutkimustulosten mukaan jo päiväkodissa voidaan nähdä, ketkä tulevat kiusatuiksi. (Aho & Laine 1997, 238–239.)

9 KIUUSAAMISEEN PUUTTUMINEN

9.1 Kiusaamisen huomaaminen ja tunnistaminen

Tilanteiden huomaaminen ja tunnistaminen on edellytys sille, että kiusaamiseen voidaan puuttua. (Kirves & Stoor-Grenner 2010b 18; Salmivalli 2010, 47). Kiusaamistilanteet voidaan huomata lapsia havainnoimalla. Lisäksi voidaan tarkastella tarkemmin lasten välisiä vuorovaikutustilanteita, joilla voi olla merkitystä kiusaamistilanteiden syntymiseen. Aikuinen voi myös keskustella lasten kanssa ja kysellä kiusaamiseen liittyvistä asioista. On tärkeää rohkaista lapsia kertomaan kiusaamisesta. (Kirves & Stoor-Grenner 2010b, 18, 19.)

Lähtökohta kiusaamisen vähentämiselle on kiusaamisongelman rehellinen tiedostaminen ja sen myöntäminen, että myös meidän päiväkodissamme on kiusaamista. Niin kauan kuin asiaa vähätellään tai sitä ei ollenkaan pidetä oman päiväkodin ongelmana, ei kiusaamisen vastainen työ voi kunnolla käynnistyä. Tietoisuutta kiusaamisesta voi oman päiväkodin sisällä lisätä asiallisen informaation avulla. Tällöin ymmärretään, että kiusaaminen ei ole harvinainen marginaali-ilmiö, vaan valitettavan tavallinen ongelma. (Olweus 1992, 62–63; Salmivalli 2010, 55.)

9.2 Puuttuminen

Kiusaamiseen puuttuminen on tehokkainta siellä, missä ryhmä on koolla ja missä kiusaamista tapahtuu. Jotta siihen voidaan puuttua tehokkaasti, on tukea tultava myös organisaatiolta, esimerkiksi päiväkodin johdolta. (Salmivalli 2010, 37, 47.) Lisäksi kiusaamiseen puuttumisessa on tärkeää, että kaikilla lasten kanssa työskentelevillä on tietoa siitä, mitä kiusaaminen on. (Kirves & Stoor-Grenner 2010a, 5.)

Yleinen ohje ”Meillä kaikkeen kiusaamiseen puututaan välittömästi” ei riitä. Se ei kerro, miten puututaan, kuka puuttuu ja mitä tehdään, jos puuttumisesta ei ollutkaan apua. Jos toimintamallin tarkoituksena on antaa eväitä kiusaamisen vähentämiseen, sen tulisi koskea nimenomaan kiusaamista (tahallista ja toistuvaa yhteen lapseen kohdistuvaa negatiivista toimintaa) eikä esimerkiksi kaikkia mahdollisia ongelmatilanteita tai järjestyshäiriöitä, joita kohdataan. (Salmivalli 2010, 59–60.)

Kiusaamisen vastainen toimintamalli on hyödyllinen monella tapaa. Jo siitä on hyötyä, että toimintamallia kehitettäessä aikuisten on pakko keskustella yhdessä kiusaamisongelmasta: mikä mielestämme on kiusaamista, miksi siihen puuttuminen on tärkeää ja millä tavalla pitäisi puuttua. Tällaiset keskustelut lisäävät henkilökunnan tietoisuutta kiusaamisesta ja edistävät sitoutumista kiusaamisen vastaiseen toimintaan. Toimintamallia kehitettäessä hankitaan tietoa kiusaamisesta ja tutustutaan erilaisiin jo olemassa oleviin menetelmiin sen vähentämiseksi eli perehdytään kiusaamisongelmaan ja sen ratkaisuihin. (Salmivalli 2010, 60.)

Vanhemmille toimintamallin olemassaolo tuo varmuutta siitä, että päiväkodissa tiedetään, miten kiusaamistapauksissa toimitaan, ja että niitä pystytään tehokkaasti hoitamaan. Myös lapsille kiusaamisen vastainen toimintamalli luo turvallisuuden tunnetta; heilläkin on nyt tieto siitä, mitä tulee tapahtumaan, jos esimerkiksi menee kertomaan aikuiselle kiusaamisesta. Lasten ei tarvitse epäillä, onko kertomisesta mitään hyötyä, johtaako se toimenpiteisiin ja jos johtaa, millaisiin. Toimintamallin voikin olettaa lisäävän lasten halukkuutta kertoa kiusaamisesta. (Salmivalli 2010, 60.)

Kiusaamistilanteisiin puuttuminen päiväkotikäisten lasten parissa onnistuu vielä melko helposti, ja sillä on vaikutusta kiusaamistilanteiden vähenemiseen. Alle kouluikäisillä lapsilla kiusaamistilanteet eivät ole jatkuneet vuosia, kiusaamiseen liittyvät roolit eivät ole kovin pysyviä, eivätkä pienten lasten sosiaaliset suhteet ole vielä niin monimutkaisia kuin kouluikäisten. Aikuinen pystyy vielä vaikuttamaan tilanteeseen, kun lasten identiteetti ei ole muotoutunut kiusaajaksi tai kiusatuksi. Pienille lapsille aikuisen rooli on merkittävä, sillä he luottavat aikuisen

apuun. Taitava ja empaattinen aikuinen saa lapset kertomaan asioista herkästi, jolloin tilanteet tulevat aikuisen tietoon. (Kirves & Stoor-Grenner 2010, 19.)

Kun kiusaamista tarkastellaan ryhmäilmionä, jossa lapsiryhmän jäsenillä on erilaisia sosiaalisia rooleja, voidaan ajatella, että ainoa tie kiusaamisen vähentämiseen ei ole välitön vaikuttaminen kiusaajiin. Jos sen sijaan saadaan aikaan muutoksia muiden lasten toiminnassa, esimerkiksi niin, että yhä useampi uskalttaa asettua kiusatun puolelle, tai että kiusaajan kannustaminen ryhmässä vähenee, kiusatun asema ja subjektiivinen kokemus ryhmän jäsenenä parantuvat jo ratkaisevasti. Muihin kuin kiusaajaan saattaa olla paljon helpompi vaikuttaa ja tästä syystä kiusaamiseen kannattaa puuttua koko ryhmän tasolla. Kyseessä on oivallinen oppimisen paikka kaikille lapsille siitä, miten voidaan ottaa vastuuta yhdessä ryhmän hyvinvoinnista. (Keltikangas-Järvinen 1994, 212; Salmivalli 2010, 68, 109.)

10 KIUUSAAMISEN ENNALTAEHKÄISY

Kiusaamisen kitkemisessä tärkeintä on ennaltaehkäisevä työ. Päiväkodin henkilökunta luo yhteistyössä lasten ja heidän vanhempiansa kanssa hyvät edellytykset lasten kasvulle ja toiminnalle. (Höistad 2003, 10.) Usein kuulee sanottavan, että parasta kiusaamista ehkäisevää työtä on ryhmähengen tai ilmapiirin parantaminen esimerkiksi yleisten yhteishenkeä lisäävien harjoitusten avulla. (Salmivalli 2010, 67.)

Varhaiskasvatuksen arvopohja perustuu YK:n lapsen oikeuksien yleissopimukseen. Sopimuksen toisessa artiklassa todetaan, että kaikilla lapsilla on samat oikeudet ja he ovat samanarvoisia, eikä ketään saa syrjiä. Artiklassa 19 puolestaan todetaan, että lapsella on oikeus suojaan fyysistä ja psyykkistä väkivaltaa vastaan. Artiklassa 31 korostetaan, että lapsella on oikeus leikkiin, lepoon ja vapaa-aikaan. (Kirves & Stoor-Grenner 2010a, 9; Lapsen oikeuksien yleissopimus 1989.)

Valtakunnallisessa varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa (2005) ei mainita kiusaamista, mutta ne sisältävät selviä periaatteita, jotka voidaan nähdä kiusaamista ehkäisevinä työtapoina. Niitä ovat muun muassa turvalliset ihmissuhteet, toiset huomioonottavien toimintatapojen vahvistaminen sekä hyvä ilmapiiri, jossa lapsi voi kokea yhteisöllisyyttä ja osallisuutta. (Kirves & Stoor-Grenner 2010a, 9; Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2005, 12.)

Kiusaamisen ehkäisy perustuu aikuisen omien asenteiden tarkistamiseen, omaan suhtautumiseen jokaiseen lapseen, lapsiryhmään ja työyhteisöön ja ymmärrykseen siitä, että aikuinen itse vaikuttaa ilmiön olemassaoloon. Tavat ja keinot kiusaamisen ehkäisyyn valitaan aina lapsiryhmän tarpeen mukaan. (Kirves & Stoor-Grenner 2010b, 10, 22.) Lasten hyvinvointia ja turvallisuutta edistävät valinnat ovat aikuisen vastuulla ja siksi käsittelemme tulevissa alaluvuissa turvallista ilmapiiriä, lapsen eettistä kohtaamista, lapsen itsetunnon vahvistamista ja lapsen yksilöllisyyttä.

10.1 Turvallinen ilmapiiri

Monien päiväkotien varhaiskasvatussuunnitelmissa turvallisuus on määritelty yhdeksi tärkeimmistä arvoista. Turvallinen ilmapiiri on osa tätä. Turvallisessa ilmapiirissä jokainen lapsi tuntee olevansa hyväksytty omana itsenään. Tähän kuuluu se, että vanhemmille pystytään tarjoamaan luottamus siihen, että lapsesta välitetään ja pidetään huolta. Myös työyhteisön sisäinen turvallisuus luo turvallista ilmapiiriä, mikä tarkoittaa sitä, että yksikään työtoveri ei fyysisesti tai psyykkisesti tule loukatuksi. (Mikkola & Nivalainen 2011, 21.)

Aikuisella on vastuu kaikkien lasten turvallisuudesta ryhmässä (Pihlaja 1996, 141). Lapset eivät voi lähteä leikkimään, jos he eivät tunne oloaan turvallisiksi. He voivat lähteä luottavaisin mielin tutkimaan maailmaa, kun aikuinen on fyysisesti lähellä ja psyykkisesti saatavilla. Levoton ja yksinäinen leikki saattaa selittyä aikuisen poissaololla. Leikkiminen yksin vaatii myös aikuisen läsnäoloa. Mitä paremmin aikuinen ymmärtää, mihin lapsi pyrkii ja mikä häntä kiinnostaa, sitä viisaammin hän voi suojata lasten leikkiä ja tutkimista. Aikuinen voi myös rohkaista lasten keskinäisten toimintojen syntymistä ja kehittelyä. (Kalliala 2008, 50, 53.)

Lapselle hyvä kokemus yksinolosta syntyy paradoksaalisesti läheisen aikuisen läheisyydessä. Aikuisen tärkeimpiä tehtäviä onkin olla läsnä ihmisenä, joka pelkällä olemassaolollaan luo sitä turvallisuutta, jonka ympäröimänä lapset voivat olla (Strandell 1995, 184). Turvallisen, ennakoitavan ja lasten leikkiä kunnioittavan ilmapiirin luominen ei ole mahdotonta. Tietoista aikuisroolin pohdintaa, yhteisiä periaatteita ja niiden noudattamista se kuitenkin edellyttää. Luopuminen toisten aikuisten seurasta lasten hyväksi on merkittävä askel päiväkodin leikkikulttuurin uudistamisen tiellä. (Kalliala 2008, 50–52.)

10.2 Lapsen eettinen kohtaaminen

Jokaista lasta ei kohdella samalla tavalla, mutta yksilöllinen kohtelu voi olla yleissävyltään ja vaikutuksiltaan sekä myönteistä että kielteistä. Kasvatus on luonteeltaan normatiivista ja arvosidonnaista. Näin ollen aikuisen ratkaisut voidaan palauttaa peruskysymyksiin oikeasta ja väärästä. (Kalliala 2008, 253.)

Ristiriitatilanteet ovat tärkeitä oppimistilanteita. Jokaiseen kiistaan ei voi, eikä tarvitsekaan puuttua. Opetetaan lapsille edelleen, että pienempiä ja heikompia ei saa kiusata, vai onko tärkeämpää, että lapset tulevat toimeen ilman aikuisia, kävi kuinka kävi? Tekipä aikuinen miten tahansa, hänen on tiedostettava ottavansa kantaa silloinkin, kun hän ei puutu tapahtumien kulkuun. Hän toimii esikuvana määritellen hyväksyttävän käyttäytymisen rajat, tahtoi tai ei. (Kalliala 2008, 253–254.)

Toisinaan päiväkodin aikuiset toimivat vastoin periaatteitaan. Yksi tärkeimmistä arvoista on toisten huomioonottaminen, mutta ajoittain aikuiset sivuuttavat lasten moraaliset konfliktit tai kommentoivat niitä hajamielisesti. Jos aikuiset eivät puutu lasten välisiin ristiriitoihin, he osoittavat hyväksyvänsä sen, että joitakin lapsia sorretaan. Samalla he väheksyvät alakynteen jäävän lapsen kokemusta. (Kalliala 2008, 254.)

Aikuisten tulisi auttaa sekä kiusattua että kiusaajaa. Tämän takia kiusaamiseen puuttuminen onkin eettisesti hyvin vaativaa toimintaa. On epäeettistä ajatella, että mikäli vanhemmat eivät tee mitään, niin emme mekään. Vaikka ensisijainen kasvatus- ja huolenpitovastuu onkin lapsen vanhemmilla, tulee työntekijöiden puuttua myös kiusaamiseen. Vanhemmat eivät aina huomaa tai ymmärrä lapsen avun tarvetta, ja myös he tarvitsevat tukea. Vanhemmat ovat saattaneet huomata lapsen muuttuneen käytöksen, mutta he eivät kykene tai osaa puuttua siihen, koska kysymyksessä voivat olla hyvin henkilökohtaiset ja arat koko perhettä ja joskus jopa koko yhteisöä koskevat asiat. (Pönkkö 2009, 130, 131.)

Kiusattu lapsi kokee itsensä hylätyksi ja jää usein yksin. Tällöin häneltä riistetään ihmisarvo, joka on eheän ja kokonaisvaltaisen persoonallisen kasvun perusta. On siis hyvin epäeettistä olla puuttumatta kiusaamiseen ilmiönä, varsinkin silloin, kun kyse on lapsen hyvinvoinnista. Kaikkien tahojen yhteinen ja ajankohtainen tehtävä on yhteiskunnassa vallitsevan arvomaailman merkityksen tiedostaminen ja eettisten toimintaperiaatteiden tarkistaminen lasten ja nuorten näkökulmasta. (Pönkkö 2009, 130, 133.)

10.3 Lapsen itsetunnon vahvistaminen

Lapsen kokonaiskehityksen kannalta itsetunnon tukeminen on tärkeää. Erityisen merkittävää itsetunnon vahvistaminen on silloin, kun lapsen kehityksessä, oppimisessa tai käyttäytymisessä on piirteitä, jotka huolestuttavat hänen elämänpiiriinsä kuuluvia aikuisia. (Saulio & Heinämäki 2004, 36.)

Itsetunto vahvistuu hoivasta ja lämmينhenkisistä kohtaamisista. Sylissäpito, laulaminen ja puheleminen kertovat lapselle, että hän on turvassa kaikkein tunteineenkin. Katsekontakti ja fyysinen kosketus ovat tärkeitä itsetunnon rakennusaineita. Kosketuksen merkitys on suuri tunteiden hallinnan, itsesäätelyn, kehonkuvan ja itsetunnon kehitykselle. (Cacciatore 2007, 97.)

Päiväkotiyhteisössä kypsästi ja itsenäisesti toimivat aikuiset suovat parhaan mahdollisen tuen lasten itsetunnon kehitykselle ja erilaisuuden hyväksymiselle (Ojakoski 1999, 128). Aikuisen myönteinen ja arvostava suhtautuminen lapseen onkin hänen itsetuntonsa kehittymisen kannalta tärkeää. Koko kasvattajayhteisön tulee tunnistaa lapsen itsetunnon kehittymistä uhkaavat tekijät sekä tiedostaa oman toimintansa ja käyttäytymisensä vaikutukset lapseen. Lapsi muodostaa minäkäsitystään sen perusteella, miten häneen suhtaudutaan. (Saulio & Heinämäki 2004, 36.)

Itsetunnon yhteydessä puhutaan myös kannustamisen merkityksestä. Kun lapsella on ”itsensä huonontamisen” hetki, aikuinen yrittää esimerkiksi rohkaista tai piristää lasta tai kehua hänen töitään. Tärkeää on, että lapsi saa havainnon siitä, että itse aiheuttaa itselleen kärsimystä. Aikuisen on hyvä huomata taipumus ”poistaa” lapsen heikon itsetunnon asenne ja sen sijaan miettiä keinoja viestittää lapselle, että hän voi jatkaa surkeuttaan, jos haluaa, tai lopettaa sen minä hetkenä hyvänsä ja keskittyä johonkin hauskempaan ja hyödyllisempään. (Alaja 1997, 145, 147.)

10.4 Lapsen yksilöllisyys

Lapsen yksilöllisyydellä tarkoitetaan yksilölle ominaista käyttäytymistä ja reaktiotapoja, hänen persoonallisuutensa biologista peruslaatua. Selvimmin temperamenttierot näkyvät siinä, miten lapset suhtautuvat uuteen, yllättävään ja enakoimattomaan tilanteeseen. (Kalliala 2008, 231.) Vastuullisessa ja vaativassa kasvatustehtävässä on hyvä pitää mielessä kunkin lapsen ominaislaatu, jota on kunnioitettava ja johon kasvuun auttamisen tulee perustua. Päivähoidossa yksilöllisyyden huomioiminen on vaativa ja haastava tehtävä, koska jokaisen lapsen yksilölliset piirteet ja tarpeet tulee huomioida tämän toimiessa myös osana ryhmää. (Koivunen 2009, 19.)

Voidaan olla yhtä mieltä siitä, että lapsia tulee kohdella yksilöllisesti. Päiväkodin lapsiryhmää pidetään usein kuitenkin ongelmallisena lapsen yksilöllisen huomioon ottamisen näkökulmasta. Toisen ajattelutavan mukaan vertaisryhmä on korvaamattoman tärkeä lapsen sosiaalisten taitojen kehittymiselle ja osallisuuden kokemiselle. Vertaisryhmä vaikuttaa myös lapsen käsityksiin itsestään. Niinpä lapsi rakentaakin sosiaalista identiteettiään jo varhain päiväkotiryhmässä saamiensa vuorovaikutuskokemusten pohjalta. (Kalliala 2008, 231.)

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2005, 15) asettavat tavoitteeksi hyvinvoivan lapsen. Tähän pyritään kunnioittamalla jokaisen lapsen yksilöllisyyttä.

Edistämällä lapsen henkilökohtaista hyvinvointia luodaan perusta sille, että kukin lapsi voi kehittyä ja toimia omana ainutlaatuisena persoonallisuutenaan. Lasta arvostetaan, hänet hyväksytään omana itsenään, hän tulee nähdyksi ja kuulluksi ja saa vahvistusta terveelle itsetunnolle. Lapsi uskaltaa yrittää ja oppii sosiaalisia taitoja. (Kalliala 2008, 231.)

11 OPINNÄYTETYÖPROSESSI

11.1 Prosessin kuvaus

Opinnäytetyöprosessi käynnistyi keväällä 2010 Mielenterveys ja päihteet -jakson aikana. Olimme ajatelleet tehdä oppaan masentuneiden lasten hoitokeinoista. Yhteistyömme Naantalin kaupungin päiväkotien kanssa alkoi marraskuussa 2010. Tammikuussa 2011 Fagerlundin juteltua opinnäytetyöstämme Naantalin Ruonan päiväkodin työntekijöiden kanssa, jouduimme vaihtamaan aihetta. Muutaman viikon päästä tuosta saimme Ruonan päiväkodin johtajalta aiheeksi päiväkotikiusaamisen ehkäisemisen. Meille oli alusta asti selvää, että haluamme tuottaa produktin, josta olisi käytännön hyötyä. Aiheen vaihduttua päätimme siis edelleen tehdä oppaan.

Tammikuussa keräsimme teoriaa aiheesta. Helmikuun ja maaliskuun käytimme teoriapohjan tutustumiseen. Olimme ajatelleet tehdä tutkimuksen, jota varten haastattelisimme Naantalin päiväkotien työntekijöitä ja tekisimme kyselyn lasten vanhemmille. Tämän pohjalta olisimme työstäneet oppaan, jossa käsitteisimme kiusaamista ja sen ehkäisemistä päiväkodissa. Huhtikuussa lähetimme Naantalin päiväkotien johtajalle tutkimuslupapyyynnön. Saimme vastauksen muutaman viikon kuluttua, sillä päiväkotien johtaja oli pitkällä sairauslomalla. Aloimme tehdä kyselylomaketta ja haastattelurunkoa.

Toukokuun opinnäytetyöseminaarissa ymmärsimme, että opinnäytetyöstämme olisi tullut jäljellä olevaan aikaan nähden liian laaja, jos olisimme toteuttaneet oman tutkimuksen pohjalta oppaan. Sen sijaan keräsimme teoriaosaan tietoa aiemmista tutkimuksista, joita hyödynsimme oppaan suunnittelussa. Päätimme sisällyttää oppaaseen tietoa kiusaamisesta, kiusaamisen ehkäisemistä, siihen puuttumisesta sekä käytännön vinkkejä työntekijöille.

Toukokuussa sovimme, että kesällä molemmat keskittyvät tasapuolisesti raportin kirjoittamiseen. Työnjako ei kuitenkaan toiminut toivomallamme tavalla. Leminen keskittyi heinäkuussa Fagerlundia enemmän raportin kirjoittamiseen. Fagerlund oli yhteydessä Ruonan päiväkodin työntekijöihin, joiden kanssa tuli siihen tulokseen, että opas ei sisältäisi käytännönvinkkejä, vaan siinä tulisi painottaa teoriaa ja sen tulisi olla kattava. Oppaan lopussa tulisi olla vinkkejä lisämateriaalista, jota voisi lukea oppaan lisäksi. Oppaan tulisi sisältää myös teoksia, joissa käsitellään kiusaamisen ehkäisemistä.

Elokuussa työstimme raporttia yhdessä eteenpäin. Syyskuussa Leminen keskittyi jälleen raportin kirjoittamiseen ja kieliasun korjaamiseen ja loi oppaalle raamit. Fagerlund keskittyi oppaan sisällön työstämiseen.

Lokakuun alussa raportti ja opas lähetettiin Ruonan päiväkotiin, jotta päiväkodin työntekijät saivat antaa palautetta, ja katsoa samalla, olisiko raportissa jotakin, mitä tahtoivat oppaaseen. Fagerlund osallistui Laura Kirveksen luennolle ”Kiusaavatko pienetkin lapset päiväkodissa?”, mikä järjestettiin Naantalin kaupungin päiväkodin työntekijöille. Leminen työsti raportin sisältöä ja korjasi kieliasua.

Naantalin päiväkotien henkilökunta toivoi, että opas painottuisi asioihin, joita Kirves ja Stoor-Grenner käsittelivät julkaisussa ”Kiusaavatko pienetkin lapset?”, ja koska luento sisälsi tutkimuksen ydinasiat, siitä sai hyviä vinkkejä oppaan muokkaamiseen. Muutama päivä luennon jälkeen Fagerlund kävi tarkkaan läpi Ruonan päiväkodin johtajan kanssa, mitä Naantalin päiväkodit toivovat oppaalta. Näin oppaasta saadaan toteutettua heidän tarpeidensa ja toiveidensa mukainen. Oppaaseen tuli sisällyttää uusia aihealueita, joten teoriaa tuli lukea lisää. Fagerlund piti yhteyttä Kirvekseen sähköpostilla, ja Kirves antoi hyviä lähte-ehdotuksia opasta varten.

Lokakuun opinnäytetyöseminaarin jälkeen Fagerlund lähti tekemään opasta eteenpäin ja Leminen keskittyi raportin kirjoittamiseen. Tämän jälkeen keskustelimme yhdessä oppaasta ja Leminen oli halukas kirjoittamaan muutamasta oppaan aiheesta. Fagerlund kävi lokakuussa Diak Etelä Kauniaisten toimipaikan mikrotukihenkilön Esa Jokisen kanssa läpi opinnäytetyön tekniset seikat. Tek-

tinlukijamme auttoi kieliasun korjaamisessa ja piirtäjä piirsi kuvat oppaaseen. Leminen keskittyi raportin hiomiseen. Lokakuun loppupuolella teimme yhdessä oppaaseen ja raporttiin korjauksia. Esitarkastuksen jälkeen työstimme raportin ja oppaan valmiiksi yhdessä.

Prosessin aikana Leminen keskittyi opinnäytetyön teoriaosaan ja Fagerlund oppaaseen. Koimme tämän viisaimmaksi ratkaisuksi, sillä molemmat saivat käyttää vahvuuksiaan työn osassa, jotka hallitsivat parhaiten. Pystyimme näin täydentämään toisiamme.

11.2 Perustelut

Pidimme alusta asti aiheitamme tärkeänä ja tiesimme päiväkotien tarvitsevan tietoa kiusaamisen ennaltaehkäisystä. Toivomme, että oppaamme tulisi hyötykäyttöön ja tukisi jokaista päiväkodissa työskentelevää. Haluamme oppaan toimivan kannustavana materiaalina päiväkotikiusaamisen kitkemisessä.

Yhteistyötahomme valitsi aiheet oppaaseemme. He halusivat aiheita sekä raportistamme, että sen ulkopuolelta. Näin oppaassamme näkyy erittäin laaja aihealue. Tämä saattaa osaltaan vaikuttaa siihen, että työemme ei näytä jäsenltyltä, mutta olemme pyrkineet minimoimaan sen. Uskomme, että aiheiden hyvällä järjestyksellä olemme pystyneet vaikuttamaan tähän. Oppaan selkeään etenemiseen olemme myös vaikuttaneet kirjoittamalla lähes jokaisen otsikon jälkeen johdannon ja vasta tämän jälkeen koonneet tärkeimpiä asioita yhteen. Yhden otsikon alla ei kuitenkaan ole johdantoa, sillä koimme sen voivan olla hyvänä yläotsikkona kahdelle alaotsikolle, jotka kertovat aiheesta tarpeeksi.

Aiheemme teoreettinen viitekehys perustuu kirjallisuudesta esille tulleisiin teemoihin. Näin olemme pystyneet rajaamaan raportissa käsittelemämme aiheet luontevasti. Käsittelemme vain sellaisia asioita, jotka ovat aiheemme kannalta

keskeisimpiä. Valitsimme raporttiin aiheita myös sillä perusteella, että ne ovat oppaan ymmärtämisen kannalta tärkeitä.

Lapsen kehityksen osa-alueista valitsimme persoonallisuuden, sosiaalisten taitojen ja moraalien kehityksen, koska ne ovat aiheemme kannalta olennaisimmat. Ei olisi ollut tarkoituksenmukaista käydä lapsen kehitystä kokonaisvaltaisesti läpi. Lasten vertaissuhteita käsittelemme siksi, että vertaissuhteilla on lapsuudessa ratkaiseva kehityksellinen merkitys ja kiusaamista tapahtuu aina ryhmässä. Kiusaamista olemme käsitelleet laajasti ja jakaneet yhden pääluvun alle kaiken kiusaamiseen liittyvän. Kiusaamiseen puuttumisesta olemme tehneet oman lukunsa ja ennaltaehkäisyä käsittelemme myös omanaan. Kiusaamisen ennaltaehkäisy -luvun alle olemme koonneet kirjallisuudesta esiin tulleiden teemojen pohjalta kiusaamisen ennaltaehkäisyssä oleellisia asioita.

Käytimme työssämme monipuolisesti eri lähteitä, jotka tiesimme luotettaviksi. Osa lähteistä oli vanhempia kuin toiset, mutta niiden sisältämä tieto oli edelleen käyttökelpoista. Pyrimme siihen, että jokaiseen raportissa käsittelemäämme aiheeseen löytyisi useampi teos, jotta työssämme näkyisi monipuolinen ja eri näkökulmia tarkasteleva ote.

Diakonia-ammattikorkeakouluun ei ole aiemmin tehty päiväkotikiusaamisen ennaltaehkäisystä opinnäytetöitä. Hyödynsimme omassa työssämme muihin ammattikorkeakouluihin tehtyjä opinnäytetöitä, jotka käsittelevät kiusaamisen ennaltaehkäisyä. Lisäksi aiempien kiusaamista käsittelevien opinnäytetöiden lähdeluetteloista saimme vinkkejä työhömmme.

Yhteistyö Ruonan päiväkodin työntekijöiden kanssa ja palautteen kerääminen auttoivat oppaan lopullisessa muotoilemisessa. Päiväkodin työntekijöiden ja yksittäisten henkilöiden antama palaute on otettu huomioon prosessin kuluessa. Olemme pyrkineet siihen, että lopullinen tuotos vastaa yhteistyötahon tarpeisiin. Päiväkodin johtajalta saimme prosessin aikana kiitosta siitä, että olimme ottaneet heidän palautteensa vastaan ja toteuttaneet oppaasta heidän tarpeidensa ja toiveidensa mukaisen.

12 LOPUKSI

12.1 Mieleenpainuva matka päiväkotikiusaamisen ehkäisemiseksi

Opinnäytetyöprosessi opetti meille joustavuutta ja pitkäjänteisyyttä. Kaikki ei aina sujunut niin, kuin alun perin olimme suunnitelleet. Jouduimme vaihtamaan aihetta, mutta pääsimme uuden aiheen myötä kuitenkin nopeasti eteenpäin. Luovuimme myös prosessin alkuvaiheessa tutkimuksen tekemisestä.

Ajoittain kirjoitusprosessin eteenpäin vieminen oli hidasta ja työlästä. Välillä oli hetkiä, jolloin saattoi rauhoittua opinnäytetyön pariin, välillä taas työstimme sitä kiirehtien eteenpäin. Prosessin aikana koimme intoa ja kunnianhimoa työtämme kohtaan, mutta myös turhautumista ja epätoivoa. Molempien mielenkiintoa vastaava aihe kuitenkin takasi motivaation säilymisen koko prosessin ajan.

Prosessin etenemisen kannalta palautteen antaminen oli tärkeää, ja se on auttanut molempia kehittymään ja kehittämään taitojaan. Prosessi tuki ammatillisuutemme kehittymistä, ja koemme sen myös vahvistaneen luottamusta itseemme ja omiin kykyihimme. Prosessin edetessä olemme pohtineet omia työnäkyjämme ja työelämässä eteen tulevia haasteita. Opinnäytetyöstämme on jatkossa hyötyä itsellemme, jos löydämme paikkamme päiväkodista.

Opinnäytetyö oli antoisin, haastavin ja opettavaisin työ, jonka olemme tehneet. Opinnäytetyön ja oppaan teko parityönä oli palkitsevaa. Parityöskentely mahdollisti ajatusten ja mielipiteiden jakamisen prosessin aikana. Ideat ja ajatukset opinnäytetyöstä olivat yhtenäiset, joten se oli siinä mielessä helppo toteuttaa. Työnjako ja työtapojen erilaisuus tuottivat kuitenkin ongelmia opinnäytetyöprosessin aikana. Opimmekin sen, että prosessin aikana olisi tärkeää sopia yhteinen aikataulu ja sellainen työnjako, johon molemmat voivat sitoutua. Tällöin ei olisi tullut tilanteita, jolloin toinen koki tehneensä enemmän töitä ja toinen ahdistusta sovittaa oma työtapansa toisen tapaan. Pystyimme ongelmistamme huolimatta jatkamaan työtämme ja saavuttamaan asettamamme tavoitteet.

12.2 Kiitoksen aika

Oppaamme on saanut paljon kiitosta. Yhteistyötahomme palautteen mukaan tavoitteet on saavutettu ja työ on koettu hyödyttäväksi. Erityisesti aktiivisuu-temme työtämme kohtaan on saanut kiitosta. Olemme saaneet palautetta Naantalien päiväkotien työntekijöiltä, että työmme tulee olemaan heille merkittävä askel kiusaamisen ennaltaehkäisemisessä. Ruonan päiväkodin työntekijät ovat sitä mieltä, että oppaamme tulee hyödyttämään tulevaisuudessa monia.

Naantalissa kokoontunut päiväkotien ”kiusaamistyöryhmä” on osoittanut kiinnostustaan työtämme kohtaan. He tulevat käyttämään opastamme apuna käydessään keskusteluja kiusaamisen huomaamisesta, ennaltaehkäisystä ja siihen puuttumisesta.

Mannerheimin Lastensuojeluliiton ja Folkhälsanin Kiusaavatko pienetkin lapset? -julkaisun tekijät toteavat, että laadukkaan varhaiskasvatuksen edellytys on se, että kiusaamiseen puututaan sen kaikissa muodoissa. He huomasivat tutkimuksessaan, kuinka eri edellytyksin varhaiskasvatushenkilökunta puuttui kiusaamistilanteisiin. Epäselvää kasvattajille onkin ollut, mikä on kiusaamista ja mihin asioihin aikuisten tulisi puuttua. (Kirves ym. 2010, 44.) Toivomme ja uskomme, että työmme voi toimia kasvattajille apuna tällaisissa kysymyksissä.

12.3 Kristuksen jalan jäljissä

Opiskelemme Diak Etelä Kauniaisten toimipaikassa kristillisen lapsi- ja nuorisotyön suuntautumisvaihtoehdossa. Valmistuttuamme meistä tulee sosionomeja (AMK) ja kirkon nuorisotyönohjaajia. Peilaamme tässä kappaleessa lapsityön arvoja, jotka linkittyvät oppaaseemme ja tulevaisuuden työhömmme. Samat arvot, jotka tulevat esille lapsityössä, ovat tärkeitä myös kiusaamisen ehkäisemisessä. Sitä kautta oppaamme tukee kirkon lapsityötä.

Kirkon lapsityö perustuu Jeesuksen tapaan kohdata lapsia. Lapsityössä huolehditaan siitä, että lapsen kasvaessa hänen lähellään olisi huolta pitäviä ihmisiä. Lapsen tulisi saada seurakunnasta välittäviä aikuisia ja tukea kasvulleen. Lapsi tarvitsee välittävän ilmapiirin, toimivia ihmissuhteita, eteenpäin kantavaa arvopohjaa, rajat asettavaa vanhemmuutta ja yhteisön tukea. Tämä vaatii vuorovaikutusta seurakunnan ja vanhempien välillä. Tällöin voidaan tukea yhteistä kasvatustehtävää. (Kirkkohallitus i.a. 24, 26.)

Raamatusta löytyy paljon viisaita elämänohjeita ja arvoja, joita lapsityössä voidaan hyödyntää. Raamatun arvopohja on lähtökohtana kiusaamiseen puuttumiselle ja sen ennaltaehkäisylle. Lapsityössä näitä arvoja opettamalla kiusaamisen ennaltaehkäisyyn pystytään vaikuttamaan. Muun muassa Sananlaskujen kirjasta löytyy kohta, joka neuvoo seuraavasti:

Ohjaa lapsi heti oikealle tielle, niin hän vanhanakaan ei siltä poikkeaa (Sananl. 22:6).

Raamatun jae tiivistää yhden tärkeimmistä tavoitteistamme, jonka olemme opinnäytetyöllemme asettaneet. Toivomme, että opinnäytetyömme auttaa kasvattajia ehkäisemään kiusaamista ja puuttumaan siihen entistä tehokkaammin. Kiusaamisella on pitkäkestoisia vaikutuksia lapsen kasvuun ja kehitykseen. Kiusatulle tulee useimmiten ahdistuneisuuden tai masentuneisuuden oireita, kun taas kiusaajalle asosiaalisia piirteitä ja hän saattaa jatkaa kiusaamista. (Kirves 2011.) Jos kuitenkin otamme Sananlaskujen kirjan elämänohjeeksi ja neuvomme lapsen heti oikealle tielle, ei hän siltä vanhanakaan poikkeaa. Ei ainakaan niin helposti.

Pienten lasten kiusaaminen on kaikkialla samanlaista, olipa kyse sitten päiväkodista, seurakunnan lapsikerhosta tai harrastuspiireistä. Oppaamme voi olla hyödyksi kaikissa yhteisöissä, joissa on pieniä lapsia. Sekä Naantalın seurakunnan että Rauman seurakunnan lapsityö ovat jo ilmaisseetkin halukkuutensa saada valmiin oppaamme käyttöönsä. Vaikka opas on ensisijaisesti tarkoitettu Naantalın kaupungin kahdelletoista päiväkodille, voi siitä saada hyviä neuvoja esimerkiksi seurakunnan lapsityöhön.

”Opettaja, mikä on lain suurin käsky?” Jeesus vastasi: ”Rakasta Herraa Jumalaasi, koko sydäimestäsi, koko sielustasi ja mielestäsi. Tämä on käskyistä suurin ja tärkein. Toinen yhtä tärkeä on tämä: Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi. Näiden kahden käskyn varassa ovat laki ja profeetat.” (Matt. 22:36–40).

Jeesus opetti meille Rakkauden kaksoiskäskyn. Kiusaamisen ehkäisemisessäkin ydinasia voitaisiin tiivistää tähän. Tärkeintä onkin opettaa lapsille arvostusta lähimmäisiä eli kaikkia ihmisiä kohtaan ja myös arvostamaan itseään. Kun vielä muistuttaa lapsia Isän tärkeimmistä ohjeista, kuten anteeksi pyytämisestä ja -antamisesta, ja Isän rajattomasta rakkaudesta, kiusaamisen ehkäisemiseen pystyttäisiin vaikuttamaan merkittävästi. Lapsia voi jo hyvin muistuttaa myös siitä, että kaikki ihmiset ovat yhtä tärkeitä Jumalalle. Voimme painottaa lähimmäisen rakkautta missä tahansa pienten lasten yhteisössä ilman raamatullista näkökulmaa, mutta seurakunnassa lapsille opettaessamme asioita, Raamattu luo pohjan näiden asioiden opettamiselle.

Tiedämme, että työskennellessämme sosionomeina tai kirkon nuorisotyönohjaajina tarvitsemme tietoa kiusaamisen ehkäisemisestä, huomaamisesta ja siihen puuttumisesta. Tähän olemme saaneet eväitä opinnäytetyöprosessimme aikana. Vaikka oppaassamme ei näy kirkollista suuntaustamme, olemme prosessimme aikana miettineet kiusaamista niin sosionomien kuin kirkon nuorisotyönohjaajienkin lähtökohdista.

LÄHTEET

- Aho, Sirkku & Laine, Kaarina 1997. Minä ja muut. Kasvaminen sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Helsinki: Otava.
- Alaja, Kristiina 1997. Mahdollisuuksien lapsi. Näkökulmia kodin ja koulun kasvatustyöhön. Helsinki: LK-kirjat.
- Alasuutari, Maarit 2003. Kuka lasta kasvattaa? Vanhemmuuden ja yhteiskunnallisen kasvatuksen suhde vanhempien puheessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Alsaker, Francoise & Valkanover, Stefan 2001. Early Diagnosis and Prevention of Victimization in Kindergarten. Teoksessa Jaana Juvonen & Sandra Graham (toim.) Peer Harrassment in School. The Plight of the Vulnerable and Victimized, 175–195. Viitattu 5.9.2011.
<http://books.google.com/books?id=qFqKTO46KOIC&printsec=frontcover&hl=fi#v=onepage&q&f=false>.
- Arajärvi, Terttu 1999. Hyvä lapsuus vauvasta koululaiseksi. Helsinki: Ajatuskirjat.
- Bany, Mary & Johnson, Lois 1975. Educational Social Psychology. New York: Macmillan Publishing.
- Bluma, Susan; Shearer, Marsha; Frohman, Alma & Hilliard, Jean 1986. Portaattavarhaiskasvatusohjelma. Helsinki: Kehitysvammaliiton varhaiskuntoutusprojekti.
- Burgess, Kim; Ladd, Gary; Kochenderfer, Becky; Lambert, Sharon & Birch, Sondra 1999. Loneliness During Early Childhood: The Role of Interpersonal Behaviors and Relationships. Teoksessa Ken J. Rotenberg & Shelley Hymel (toim.) Loneliness in Childhood and Adolescence. USA: Cambridge University Press, 109–134. Viitattu 10.11.2011.
http://books.google.com/books?id=h8uKDxaB0YUC&pg=PA80&dq=burgess,+ladd,+kochenderfer,+lambert,+birch+1999&hl=fi&ei=49G7ToqaHsmKhQf326jOBw&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CDwQ6AEwAw#v=onepage&q&f=false.

- Cacciatore, Raisa 2007. Aggression portaat. Helsinki: Opetushallitus.
- Harjunkoski, Sirpa-Maija & Harjunkoski, Reino 1994. Kiusanhenki lapsen kengissä. Koulukiusaaminen – haaste kasvattajalle. Juva: Kirjapaja.
- Heinämäki, Liisa 2004. Erityinen tuki varhaiskasvatuksessa. Erityispäivähoito – lapsen mahdollisuus. Stakes. Oppaita 58. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Hellstén, Erja & Pihlaja, Päivi 1999. Päiväkodin hoidolliset mahdollisuudet. Johdanto. Teoksessa Jari Sinkkonen & Päivi Pihlaja (toim.) Ulos umpikujasta. Miten auttaa tunnehäiriöistä lasta? Porvoo: WSOY, 56–72.
- Hämmäinen, Seija & Mäki, Silja 2009. Tarinat tavoittelevat tunteita päiväkodissa ja koulussa. Teoksessa Silja Mäki & Pirjo Arvola. Tarina tukee lasta. Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan. Helsinki: Duodecim, 50–76.
- Höistad, Gunnar 2003. Irti kiusaamisen kierteestä. Opas kouluille ja kasvattajille. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Ikonen, Merja 2006. Lasten vuorovaikutus ja leikki yhteisöllisyyden rakentajana. Teoksessa Kirsti Karila; Maarit Alasuutari; Maritta Hännikäinen; Anna Raija Nummenmaa & Helena Rasku-Puttonen (toim.) Kasvatusvuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 149–165.
- Jarasto, Pirkko & Sinervo, Nina 1997. Alle kouluikäisen lapsen maailma. Elämä varten. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Kalliala, Marjatta 2008. Kato mua! Kohtaako aikuinen lapsen päiväkodissa?. Helsinki: Gaudeamus.
- Kanerva, Johanna & Ulmanen, Sini 2011. Kiusaaminen päiväkodissa. Mikkelin ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma. Opinnäytetyö. Viitattu 30.8.2011.
<https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/27366/kanerva-ulmanen.pdf?sequence=1>
- Karila, Kirsti; Alasuutari, Maarit; Hännikäinen, Maritta; Nummenmaa, Anna Raija & Rasku-Puttonen, Helena (toim.) 2006. Kasvatusvuorovaikutus. Tampere: Vastapaino.
- Karila, Kirsti 2006. Kasvatuskumppanuus vuorovaikutussuhteena. Teoksessa Kirsti Karila; Maarit Alasuutari; Maritta Hännikäinen; Anna Raija

- Nummenmaa & Helena Rasku-Puttonen (toim.) Kasvatusvuorovai-
kutus. Tampere: Vastapaino, 91–108.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 1994. Hyvä itsetunto. Helsinki: WSOY.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 2000. Tunne itsesi, suomalainen. Helsinki: WSOY.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 2010. Sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot. Helsinki:
WSOY.
- Kirkkohallitus i.a. Kirkon lapsi- ja nuorisotyön missio ja visio sekä strategia
2010. Suomen evankelis-luterilainen kirkko.
- Kinnunen, Saara 2003. Anna mun olla lapsi. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Kiva koulu 2011. Viitattu 14.8.2011. <http://www.kivakoulu.fi/hanke>.
- Kirves, Laura 2011. Kasvatustieteiden maisteri, Mannerheimin Lastensuojeluliit-
to. Naantali. Luento Kiusaavatko pienetkin lapset? 11.10.2011. Lu-
entomateriaali tekijöiden hallussa.
- Kirves, Laura & Stoor-Grenner, Maria 2010a. Kiusaavatko pienetkin lapset?.
Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto & Folkhälsan.
- Kirves, Laura & Stoor-Grenner, Maria 2010b. Kiusaamisen ehkäisy varhaiskas-
vatuksessa. Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelman
laatiminen. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto & Folkhälsan.
- Koivunen, Pirjo-Leena 2009. Hyvä päivähoito. Työkaluja sujuvaan arkeen. Juva:
PS-kustannus.
- Kronqvist, Eeva-Liisa & Pulkkinen, Minna-Leena 2007. Kehityopsykologia. Mat-
kalla muutokseen. Helsinki: WSOY.
- Laine, Kaarina & Neitola, Marita (toim.) 2002. Lasten syrjäytyminen päiväkodin
vertaisryhmästä. Turku: Painosalama Oy.
- Laine, Kaarina 2002a. Lapsi syrjäytymiskehässä. Teoksessa Kaarina Laine &
Marita Neitola (toim.) Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryh-
mästä. Turku: Painosalama Oy, 95–100.
- Laine, Kaarina 2002b. Vertaisryhmä ja syrjäytyminen. Teoksessa Kaarina Laine
& Marita Neitola (toim.) Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertais-
ryhmästä. Turku: Painosalama Oy, 13–37.
- Laitinen, Taina 1998. Kiusaaminen vai kiusanteko. Päiväkotikiusaaminen henki-
löstön näkemyksen mukaan. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Alppi-
kadun yksikkö. Sosiaali- ja terveysalan koulutusohjelma. Opinnäy-

- tetyö. Viitattu 25.8.2011.
http://kirjastot.diak.fi/files/diak_lib/Helsinki/LaitinenTaina.pdf
- Laki lasten päivähoidosta 19.1.1973/36. Viitattu 18.7.2011.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036>.
- Lehtinen, Anja-Riitta 2000. Lasten kesken. Lapset toimijoina päiväkodissa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lehtovirta, Marjatta; Huusaari, Marjut; Peltola, Leena & Tattari, Katriina 1997. Kasvurenkaita. Psykologia ja kehityspsykologia. Porvoo: WSOY
- Lyytinen, Heikki; Eklund, Kenneth & Laakso, Marja-Leena 1995. Varhainen kognitio, temperamentti ja vuorovaikutus. Teoksessa Paula Lyytinen; Mikko Korkiakangas & Heikki Lyytinen (toim.) Näkökulmia kehityspsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo: WSOY, 40–65.
- Lyytinen, Paula; Korkiakangas, Mikko & Lyytinen, Heikki (toim.) 1995. Näkökulmia kehityspsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo: WSOY.
- Lämsä, Anna-Liisa (toim.) 2009. Mun on paha olla. Näkökulmia lasten ja nuorten psyykkiseen hyvinvointiin. Juva: PS-kustannus.
- Mikkola, Petteri & Nivalainen Kirsi 2011. Lapselle hyvä päivä tänään–näkökulmia 2010-luvun varhaiskasvatukseen. Saarijärvi: Pedatieto.
- Naantalin kaupungin varhaiskasvatussuunnitelma 2010–2011. Viitattu 14.6.2011.
http://www.naantali.fi/perhe_ja_sosiaali/paivahoito_varhaiskasvatus/paivakodit/fi_FI/esittely/_files/85010048773586990/default/Varhaiskasvatussuunnitelma.pdf.
- Naantalin kaupunki. Ruonan päiväkot. Viitattu 7.11.2011.
http://www.naantali.fi/opetus_ja_koulutus/varhaiskasvatus/paivakodit/ruonan_pk/fi_FI/ruonan_pk/
- Neitola, Marita 2010. Lapsen sosioemotionaalisen kehityksen tukeminen arjen työssä. Viitattu 24.8.2011.
http://www.isonetti.net/varhaiskasvatus/Neitola_160310.pdf
- Ojakoski, Raija 1999. Yhteisö ja erilaisuus. Teoksessa Jari Sinkkonen & Päivi Pihlaja (toim.) Ulos umpikujasta. Miten auttaa tunnehäiriöistä lasta? Porvoo: WSOY, 122–134.

- Parker, Jeffrey & Asher, Steven 1993. Friendship and Friendship Quality in Middle Childhood: Links With Peer Group Acceptance and Feelings of Loneliness and Social Dissatisfaction. *Developmental Psychology* Vol. 29, 611–621. Viitattu 10.11.2011.
http://www.psych.utah.edu/classes/2007_fall/3220_001/readings/parker.pdf
- Peltonen, Anne & Kullberg-Piilola, Tarja 2000. Tunnemuksu. Tunnetaitoja perheille ja kasvattajille. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Peltonen, Anne 2000. Kiusaaminen. Teoksessa: Anne Peltonen & Tarja Kullberg-Piilola. Tunnemuksu. Tunnetaitoja perheille ja kasvattajille. Helsinki: Kirjapaja Oy, 153–163.
- Pihlaja, Päivi 1996. Erilaisuuden kohtaaminen ja kokeminen. Teoksessa Päivi Pihlaja & Pirjo-Liisa Svärd. Erityiskasvatus varhaislapsuudessa. Porvoo: WSOY, 134–143.
- Pihlaja, Päivi & Svärd, Pirjo-Liisa 1996. Erityiskasvatus varhaislapsuudessa. Porvoo: WSOY.
- Poikkeus, Anna-Maija. 1995. Lasten toverisuhteet ja sosiaaliset taidot. Teoksessa Paula Lyytinen; Mikko Korkiakangas & Heikki Lyytinen (toim.) Näkökulmia kehityopsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo: WSOY, 122–138.
- Pulkkinen, Lea 2002. Mukavaa yhdessä. Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pulkkinen, Lea 1995. Persoonallisuuden kehitys lapsuudesta aikuisuuteen. Teoksessa Paula Lyytinen; Mikko Korkiakangas & Heikki Lyytinen (toim.) Näkökulmia kehityopsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo: WSOY, 290–310.
- Pönkkö, Maija-Leena 2009. Kiusaaminen eettisenä kysymyksenä. Teoksessa Anna-Liisa Lämsä (toim.) Mun on paha olla. Näkökulmia lasten ja nuorten psyykkiseen hyvinvointiin. Juva: PS-kustannus, 130–133.
- Quillam, Susan 1994. Lapsesi sanaton kieli. Käytännön opas vanhemmille. Helsinki: Tammi.
- Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöönottama suomennos. Helsinki: Kirjapaja.

- Rasku-Puttonen, Helena 2006. Oppijoiden yhteisö, osallisuus ja kasvattajan merkitys. Teoksessa Kirsti Karila; Maarit Alasuutari; Maritta Hännikäinen; Anna Raija Nummenmaa & Helena Rasku-Puttonen (toim.). Kasvatusvuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 111–125.
- Salmivalli, Christina 1998. Koulukiusaaminen ryhmäilmionä. Tampere: Gaudemus.
- Salmivalli, Christina 2005. Kaverien kanssa. Vertaissuhteet ja sosiaalinen kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Salmivalli, Christina 2010. Koulukiusaamiseen puuttuminen. Kohti tehokkaita toimintamalleja. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Saulio, Minna & Heinämäki, Liisa 2004. Tuen järjestäminen lapselle. Teoksessa Liisa Heinämäki (toim.) Eriytyinen tuki varhaiskasvatuksessa. Eri-tyispäivähoito – lapsen mahdollisuus. Stakes. Oppaita 58. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 29–44.
- Sinkkonen, Jari & Pihlaja, Päivi (toim.) 1999. Ulos umpikujasta. Miten auttaa tunnehäiriöistä lasta? Porvoo: WSOY.
- Strandell, Harriet 1995. Päiväkotit lasten kohtaamispaikkana. Helsinki: Gaudemus.
- Taskinen, Sirpa 2010. Lastensuojelulain soveltaminen. Helsinki: WSOYpro.
- Valtakunnalliset varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2005. Stakes. Oppaita 56. Viitattu 26.8.2011. <http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/7eef5448-e8a3-4887-ab97-19719ea74066>
- Vilkko-Riihelä, Anneli 1999. Psyky. Psykologian käsikirja. Helsinki: WSOYpro.
- YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista. Viitattu 19.11.2011. http://www.unicef.fi/files/unicef/pdf/Lasten_oik_sopimus.pdf

Päiväkotiusaaminen

Huomaa, puutu, ehkäise

Anette Fagerlund
Mira Leminen

Lukijalle

Tämä opas on tarkoitettu sinulle, joka haluat olla vaikuttamassa päiväkotiusaamisen vähenemiseen ja lasten hyvien sosiaalisten taitojen kehittymiseen. Oppaasta saat tietoa päiväkotiusaamisen huomaamiseen, puuttumiseen ja ennaltaehkäisemiseen.

Päiväkodin työntekijöinä olemme aina tukemassa, kehittämässä ja opettamassa lapsille elämässä tarvittavia taitoja. Yksi tärkeimmistä elämässä tarvittavista taidoista on väistämättä hyvien sosiaalisten suhteiden luominen ja niiden ylläpitäminen.

Alle kouluikäisellä lapsella ei ole vielä riittäviä taitoja yhdessä toimimiseen. Näin aikuista tarvitaan ohjaamaan tilanteita. Tähän puolestaan tarvitsemme tietoa.

Olemme laatineet oppaan ensisijaisesti päiväkotien työntekijöille arkipäiväiseen käyttöön. Tarkoituksenamme on, että oppaaseen voisi turvautua aina, kun kiusaamista koskevat asiat mietittyvät.

Toivomme myös, että opas antaisi mahdollisuuksia keskustella päiväkotiusaamisesta. Tärkeää olisi, että asiasta keskusteltaisiin niin työntekijöiden keskuudessa, kuin vanhempien ja lastenkin kanssa.

Ensin oppaassa kerromme lapsen yleisistä vuorovaikutussuhteisiin liittyvistä asioista, joihin kiinnittämällä huomiota voimme tukea lapsen myönteistä sosiaalista kehitystä. Vasta tämän jälkeen kerromme itse kiusaamisesta, sen muodoista, syistä, seurauksista, ennaltaehkäisystä, huomaamisesta ja puuttumisesta. Olemme valinneet oppaalle tämän järjestyksen, koska tietämättä yleisistä vuorovaikutussuhteisiin liittyvistä asioista kiusaamiseen on vaikea lähteä puuttumaan.

Toivomme koko sydämestämme, että opas tulisi auttamaan sinua pyrkimyksessäsi huomata ja ehkäistä kiusaamista sekä puuttua siihen.

Anette Fagerlund & Mira Leminen

Sisällys

Johdanto	4
Lapsen sosiaalisuuden, persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys	5
Sosiaaliset taidot	5
Tunne-elämän ja persoonallisuuden kehitys	7
Vertaissuhteet	9
Lapsen yksilöllisyys	11
Lapsen itsetunnon vahvistaminen	11
Erityisen tuen tarve.....	14
Aggressiivinen käyttäytyminen	14
Erityistä tukea tarvitsevat lapset	15
Lapsen suhde aikuiseen.....	18
Aikuisen sitoutuminen lapsiryhmään.....	18
Lasten osallisuuden vahvistaminen	18
Turvallisen ilmapiirin luominen.....	20
Kasvatuskumppanuus	20
Tasa-arvokasvatus.....	22
Kiusaamisen muodot	23
Epäsuora ja suora kiusaaminen	23
Erot kiusaamisessa sukupuolten välillä.....	24
Kiusaamistako?.....	24
Kiusaamisen syyt ja seuraukset	25
Kiusaamisen ennaltaehkäisy.....	26
Kiusaamisen huomaaminen ja siihen puuttuminen	26
Kiusaamisen huomaaminen.....	26
Kiusaamiseen puuttuminen	27
Syrjintään puuttuminen	28
Lopuksi	30
Lähteet	32

Johdanto

Päiväkotikiusaaminen on noussut laajemmin esille vasta vuosien 2009–2010 aikana Mannerheimin Lastensuojeluliiton ja Folkhälsanin tekemän Kiusaamisen ehkäisy alle kouluikäisten lasten parissa -hankkeen myötä. Ennen hanketta ei päiväkotikiusaamiseen juuri ole osattu kiinnittää huomiota. Tästä kertoo myös vähäinen kirjallisuus aiheesta.

Hankkeen kautta selvisi, että alle kolmevuotiaat lapset tunnistavat kiusaamisilmiön elinympäristössään erittäin hyvin ja osaavat kuvailla sen eri toteutumismuotoja. Selvitys toi esille, että lasten parissa työskentelevillä aikuisilla ei ole riittävästi tietoa kiusaamisilmiöstä: työntekijöillä on kuva kiusaamisesta, mutta he tuntevat itsensä kyvyttömiksi puuttumiseen ja ehkäisyyn. Tästä syntyi myös tarve opinnäytetyöllemme.

Tammikuussa 2011 Ruonan päiväkotiehdotti opinnäytetyöksemme opasta koskien päiväkotikiusaamisen huomaamista, siihen puuttumista ja sen ennaltaehkäisemistä. Toiveena oli, että oppaassa olisi

lyhyesti ja ytimekkäästi kiusaamisen ehkäisyyn kuuluvia oleellisia asioita. Opas tulisi jokapäiväiseen käyttöön, avustaen päiväkodin henkilökuntaa huomaamaan ja ennaltaehkäisemään kiusaamista sekä puuttumaan siihen.

Yhdessä Ruonan päiväkodin johtajan Saila Leppäsen kanssa olemme valinneet oppaan aiheet niin, että ne muodostavat hyödyllisen kokonaisuuden kiusaamisen ehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi Naantalissa päiväkodeissa. Kiusaamisen ennaltaehkäisyn ja siihen puuttumisen lähtökohtana on tietämys lapsen kehityksestä, vuorovaikutuksesta ja kasvatuskumppanuudesta ja siksi käsittelemme näitä teemoja oppaan alussa.

Ruonan päiväkodissa kiusaamisen ehkäisemiseen ja siihen puuttumiseen on otettu vahva kanta. Henkilökunnan mielestä kiusaamista on ennaltaehkäistävä ja siihen on puuttuttava. Ruonan päiväkodin tavoitteetkin kertovat pyrkimyksestä kiusaamisen vähentämiseen. Heidän arvojaan ovat: lasten kunnioittaminen ja huomioiminen omana itsenään, monipuolisen ja kiinnostavan oppimisympäristön luominen, läsnä oleva aikuinen, pienryhmätoiminta, liikunnan merkityk-

sen huomioiminen arjessa, lapsen leikille ajan ja tilan antaminen sekä lasta kannatteleva kasvatuskumppanuus.

Haluamme oppaan myötä olla vaikuttamassa siihen, että päiväkodin henkilökunta pystyisi entistä paremmin huomaamaan ja ennaltaehkäisemään kiusaamista sekä puuttumaan siihen. Toivomme myös, että opas antaisi mahdollisuuksia keskustella päiväkotikiusaamisesta niin henkilökunnan keskuudessa, kuin vanhempien ja lastenkin kanssa.

Jotta kiusaamiseen voidaan puuttua, on tiedettävä, mitä kiusaaminen on. Kiusaaminen määritellään siten, että siinä yksilö altistuu tietyllä aikavälillä toistuvasti yhden tai useamman henkilön kielteisille teoille. Kiusaaminen on tahallista aggressiivista eli vihamielistä käyttäytymistä. Kiusaaja kohdistaa toimintansa yleensä puolustuskyvyttömään ihmiseen ja vahingoittaa tätä fyysisesti tai psyykkisesti.

Kiusaamisella tarkoitetaan sitä, että yksilö joutuu toistuvasti tietyllä aikavälillä alttiiksi yhden tai useamman henkilön negatiivisille teoille.

Lapsen sosiaalisuuden, persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys

Aikuisen tehtävä on ohjata lapsia toimimaan vuorovaikutussuhteissa hyväksyttävällä tavalla. Lapsen kehityksen tuntemus auttaa aikuista ymmärtämään, mitä lapselta voi edellyttää ja miten lasta on tarkoituksenmukaista ohjata.

Lapsen kehitystä on jo kauan pyritty arvioimaan ikäkausittain. Seuraavissa alaluvuissa ”Sosiaaliset taidot” ja ”Tunne-elämän ja persoonallisuuden kehitys” on lapsen taidot jaettu ikäkausittain sen mukaan, miten ne yleensä esitellään. Näitä on kuitenkin tärkeä osata katsoa kriittisesti ja muistaa jokaisen lapsen olevan yksilöllinen.

Sosiaaliset taidot

1–2-VUOTIAS

- Jäljittelee aikuista yksinkertaisissa toiminnoissa
- Leikkii toisen lapsen kanssa muutaman minuutin
- Hellii ja hoivaa nukkea tai nallea
- Toistaa tekoja, joista seuraa huomiota ja naurua
- Antaa aikuiselle kirjan luettavaksi tai yhdessä katsottavaksi

- Jakaa pyydettyä esineen tai syötävän toisen lapsen kanssa
- Tervehtii tuttuja muistuttaessa

2–3-VUOTIAS

- Leikkii kahden tai kolmen kaverin kanssa
- Osaa hakea esineen tai henkilön toisesta huoneesta ohjeen mukaan
- Toimii vanhempien vaatimusten mukaisesti n. puolet kertoista
- Seuraa kertomuksia 5-10 minuuttia
- Sanoo muistuttaessa ”kiitos” ja myös pyytää kohteliaasti
- Esittää roolileikkejä aikuisten vaatteilla
- Osaa valita kahdesta vaihtoehdosta pyydettyä
- Puhuu ilosta, surusta jne.

3–4-VUOTIAS

- Laulaa ja tanssii musiikin tahdissa
- Tervehtii tuttuja muistuttamatta
- Noudattaa sääntöjä aikuisen ohjaamissa ryhmäleikeissä
- Pyytää lupaa käyttää lelua, joka on toisella lapsella
- Odottaa vuoroaan
- Pysyy omalla pihalla

4–5-VUOTIAS

- Pyytää apua vaikeissa asioissa (esim. saadakseen juotavaa tai tarvitessaan apua WC:ssä)
- Esittää muille oppimiaan loruja, lauluja tai tansseja
- Keskustelee aikuisten kanssa
- Käyttäytyy yleisillä paikoilla hyväksyttävällä
- Pyytää lupaa toisten tavaroiden käyttämiseen
- Kertoo omista tunteistaan: kiukusta, ilosta, rakkaudesta

5–6-VUOTIAS

- Leikkii yhdessä 4-5 lapsen kanssa ilman jatkuvaa valvontaa
- Selittää pelin tai toiminnan sääntöjä muille
- Jäljittelee aikuisten rooleja
- Osallistuu keskusteluun ruokapöydässä
- Osallistuu arvausleikkeihin (esim. kivikunta-kasvikunta-eläinkunta)
- Lohduttaa leikkitovereita
- Valitsee omat ystävänsä
- Suunnittelee ja rakentaa käyttäen yksinkertaisia välineitä (kaltevia tasoja, tukipisteitä, vipua,)
- Asettaa itselleen tavoitteita ja suorittaa toiminnan loppuun
- Esittää osia kertomuksista näyttellen itse tai käyttäen nukkeja

(Lähde: Nina Ali-Keskikylä 2011. Lapsen kehitys ikäkausittain)

Tunne-elämän ja persoonallisuuden kehitys

1-VUOTIAS

- Pieni maailmanvalloittaja, jolla on rajaton luottamus omiin kykyihinsä
- Kykenee ajoittaiseen itsenäisesti toimimiseen, käy kuitenkin välillä ”tankkaamassa” hellyyttä ja turvallisuutta turvallisen aikuisen sylissä
- Rajojen asettaminen saa aikaan protestin
- Omat epäonnistumiset ja rajalliset taidot saattavat suututtaa ja turhauttaa
- Yksilöllinen temperamentti tulee joissain tilanteissa esille
- Vaikeiden tunteiden jakaminen ja hyväksytyksi tuleminen kiu-kunkin keskellä on tärkeää
- Tärkeä osoittaa, että tunteisiin on lupa, mutta se ei oikeuta vahingoittamaan muita ihmisiä tai esineitä. Hänet voi ottaa syliin ja selittää miksi on kiellettyä.
- Rajojen kautta pystyy vähitellen muodostamaan todenmukaisen kuvan omasta itsestään ja maailmasta

2-VUOTIAS

- Tunteet voivat vaihdella nopeasti
- Ilmaisee tunteita voimakkaasti

- Ilo, pettymys, rakkaus, hämmästyks, suru ja pelko haastavat vanhemmankin tunneskaalan ja kyvyn vastata lapsen tunnetiloihin
- Oudot äänet tai omat haavat voivat huolestuttaa kovasti
- Itsenäistymiskehitys etenee nopeasti
- Ilmaisee oman tahtonsa ei-sanaa käyttäen
- Persoonapronominin ”minä”-käyttö yleistyy
- Ahdistuu ja loukkaantuu herkästi
- Mustasukkaisuus herää
- Takertuvan vaiheen jälkeen seuraa kehitysvaihe, jolloin hän haluaa toimia entistä itsenäisemmin ja yrittää suoriutua itse arjen puuhista
- Alkaa hakea kontaktia puheen ja leikin avulla
- Vanhemman ja kasvattajan katseesta, innosta ja sanoista peilaa omaa merkitystään ja arvoaan
- Tärkeä saada harjoitella uusia taitoja ja saada niille ihailua, mutta liiallista omatoimisuutta ja itsenäisyyttä ei voi vaatia

3-VUOTIAS

- Halu olla iso ja pärjäävä, mutta kaipaa myös hellittelyä
- Oman rajallisuuden tajuaminen turhauttaa

- Ymmärtää paremmin perusteluja kuin 2-vuotiaana ja pystyy tekemään joitain kompromisseja
- Uhmaikä. Toisilla uhma voi olla jo taantumassakin
- Yhteistyöhalukkuus
- Me-hengen voimistuminen
- Auttamishalun voimistuminen
- Itsetunnon kehittämiselle kriittistä aikaa
- Harjoittelee omatoimisuutta
- Määrätietoisuudestaan ja avoimuudestaan huolimatta varsin herkkä ja pahoittaa mielensä helposti

4-VUOTIAS

- Omatoiminen
- Aiempaa varmempi niin tuttu- kuin tuntemattomienkin ihmisten seurassa
- Huomaavainen
- Yhteistyökykyinen
- Rinnakkaisleikeistä yhteis- ja roolileikkeihin
- Yksin jäämisen ja pimeän pelko
- Vihanpurkaukset kohdistuvat useammin esineisiin kuin ihmisiin
- Itseluottamusta on tuettava ja tärkeä olla tämän ikäiselle johdonmukaisena käyttäytymismallina
- Mielikuvitus voimakasta! Ker- too viljelejä tarinoita, liioittelee ja kerskailee jutuissaan
- Pitää itseään maailman tähdenä joka osaa kaiken ja pystyy mi- hin vain
- Hänellä saattaa olla mielikuvi- tussystävä
- Haluaa olla iso ja pärjäävä sekä on varsin taitava useassa asias- sa (esim. pukemaan itse vaat- teet ja auttamaan kotiaskareis- sa)

5-VUOTIAS

- Ihmishahmo selvästi täydelli- sempi kuin aikaisemmin
- Roolileikit sujuvat helposti
- Omatoiminen, aloitteellinen, tasapainoinen, sopeutuva, rau- hallinen ja monella tavalla ison oloinen
- Haluaa olla avuksi
- Haluaa välillä heittäytyä pienen rooliin ja tulla hoivatuksi
- Kiukunpuuskat ja tunteiden ailahteleminen ovat normaalia
- Itsekritiikki saattaa nostaa pää- tään ja hänen luottamuksensa omiin kykyihinsä voi horjua
- Erilaisia pelkoja esim. epäon- nistumisesta
- Mielikuvitus edelleen voima- kasta, mutta ymmärtää pa- remmin kuin 4-vuotias, mikä on oikeasti totta ja mikä satua
- Voi pahoittaa mielensä herkästi eikä tahdo olla huumorin koh- teena

6-VUOTIAS

- Suunnitelmallisuus
- Yhteistoimintakykyä toisten lasten kanssa
- Itsenäistymisvaihe
- Käytös joustavampaa ja ennakoluulottomampaa
- Voi verrata kykyjään muihin ja epäillä niitä
- Voi kokea alemmuutta, vaatia itseltään liikaa, pelätä epäonnistumisia, väsyä ja kyllästyä helposti
- Voi olla vanhempaan takertuva ja pelätä kuolemaa tai omaa tai vanhempien sairastumista
- Elämän alkamisen ja päättymiseen liittyvät asiat mietityttävät

Vertaissuhteet

Lapsella on pienestä asti tarve haakeutua toisten lasten seuraan, mutta alle kouluikäinen lapsi ei vielä omaa riittäviä taitoja yhdessä toimimiselle. Vuorovaikutus toisten lasten ja aikuisten kanssa on aina lapsille palkitsevaa, mutta myös kuluttavaa. Ristiriitoja syntyy usein ja ratkaisumalleja ei vielä hallita. Aikuista tarvitaan usein ohjaamaan vertaissuhteissa syntyneitä tilanteita. Aikuinen seuraa, auttaa ja

opettaa lapsille myönteisiä tapoja muodostaa vertaissuhteita.

Vertaissuhteissaan epäonnistuneen lapsen tilannetta voidaan havainnollistaa negatiivisen vuorovaikutuksen kehäprosessina (kuvio sivulla 10).

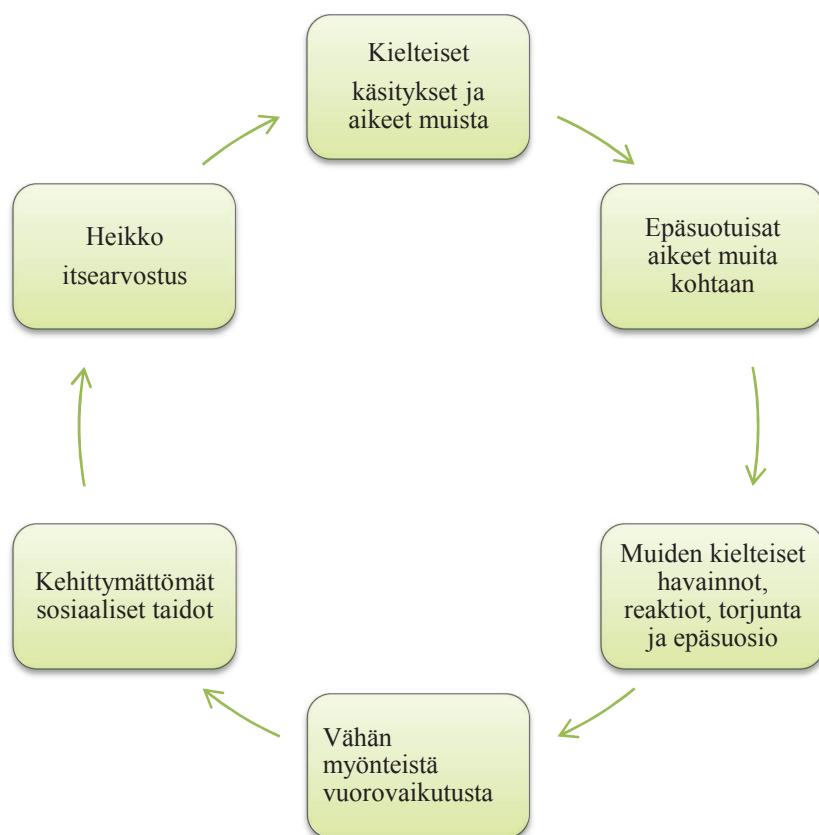
Lapsen muista erilleen jääminen tai hänen kokemuksensa torjutuksi tulemisesta merkitsevät vähäistä vuorovaikutusta muiden lasten kanssa. Tällöin lapsen sosiaaliset taidot eivät pääse kehittymään niillä osa-alueilla, joilla hänellä on usein jo ennestään vaikeuksia.

Heikon itsearvostuksen omaavalla lapsella on kielteisiä käsityksiä ja odotuksia muista lapsista. Näin lapsella on epäsuotuisia aikeita muita kohtaan, kuten vetäytyvä tai hyökkäävä käyttäytyminen. Tämä puolestaan herättää muissa lapsissa kielteisiä havaintoja ja reaktioita sekä torjuntaa. Tällöin lapsi jää toistuvasti toiminnan ulkopuolelle. Epäonnistumiset vahvistavat edelleen lapsen heikkoa itsearvostusta ja kielteistä vuorovaikutusta sekä hänen huonoa sosiaalista statussaan vertaisryhmässä.

Lapsen on mahdotonta katkaista kehä omin avuin, koska lapset pyrkivät säilyttämään torjutuista muodostamansa käsitykset vakaana

huolimatta näiden hyvästäkin käyttäytymisestä. Kehän katkaisemisen sa aikuinen on hyvin merkittävässä asemassa, jonka apua ja tukea lapsi tarvitsee.

Negatiivisen vuorovaikutuksen kehä: (Lähde: Laine, Kaarina & Neitola Marita 2002. Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä.)

Lapsen yksilöllisyys

Lapsen yksilöllisyyttä arvostaessa pystymme näkemään lapsen todellisen luonteen ja todelliset tarpeet. Tärkeää on kiinnittää huomiota siihen, että emme kohtelee kaikkia lapsia ”samalla tavalla”. Jokainen lapsi ansaitsee tulla kohdatuksi yksilönä, ainutlaatuisena ja erilaisena kuin muut lapset. Tällöin emme myöskään vertaile lapsia keskenään tai jaa heille rooleja, kuten urheilullinen, ilkeä, ystävällinen ja ahkera. Tärkeää on tiedostaa lapsiin kohdistuvat ennakkoluulot ja stereotypiat, jotta ne eivät vaikuttaisi kohtaamisiimme lasten kanssa.

Jokaisella lapsella on oikeus saada arvostusta omana aitona ja hienona yksilönä

Lapsen itsetunnon vahvistaminen

Itsetunto on ihmisen kykyä luottaa itseensä, pitää itsestään ja arvostaa itseään havaitsemistaan heikkouksista huolimatta.

Hyvän itsetunnon tuntomerkkeihin kuuluu kyky sietää pettymyksiä ja epäonnistumisia ilman, että jokainen pettymys vaurioittaa samalla itsetuntoa. Hyvän itsetunnon eli positiivisen minäkuvan omaavan lapsen ei tarvitse myöskään alistaa ketään eikä mielistellä. Hän on oppinut pitämään terveellä tavalla puolensa eikä häntä ole helppo saada alistumaan kiusatuksi.

Päiväkotiyhteisössä kypsästi ja itsenäisesti toimivat aikuiset suovat parhaan mahdollisen tuen lasten itsetunnon kehitykselle ja erilaisuuden hyväksymiselle.

Itsetuntoa vahvistavia tekijöitä

Kannustaminen

- Lapsen kokemukseen itsestään vaikuttaa se, mitä palautetta hän saa itselleen tärkeiltä ihmisiltä (esim. ”Äiti oli kovin onnellinen, kun kuuli sinun auttaneen Maijaa pukemisessa.”)
- Jos lapsi saa kannustusta yrityksistään, hän jaksaa jatkaa yrittämistä (esim. ”Oletpas sinä hyvä hiihtäjä.”)
- Lapsi hyväksyy helposti totuutena sen, mitä aikuinen sanoo hänen taidoistaan (esim. ”Sinä et kuitenkaan opi jääkiekkoa” lapsi uskoo helposti totuutena eikä hänellä ole motivaatiota edes yrittää.)
- Vahvuuksien huomioiminen on tärkeää

Ikätoverit

- Vertaisryhmässä lapsi oppii itsetuntemusta ja kehittää minäkäsitystään
- Itsetunto rakentuu muilta saadun palautteen pohjalta

Myönteinen suhtautuminen

- Kunnioitetaan lasta sellaisena, kuin hän on
- Reagoidaan neuvoen lapsen haitalliseen käyttäytymiseen
- Hyväksytään lapsi yksilönä
- Ei pyritä muuttamaan lasta aikuisen toiveiden mukaiseksi
- Pyritään muodostamaan lapsen minäkuva mahdollisimman positiiviseksi, mutta myös totuudenmukaiseksi

Onnistumisten turvaaminen

- Kasvattajan tulisi pyrkiä turvaamaan lapselle tilaisuus onnistuneisiin elämyksiin
- Pettymykset ja aggressiot ovat yhteydessä toisiinsa, joten voidaan päätellä, että jatkuvasti koetut epäonnistumiset aiheuttavat ei-toivottua käyttäytymistä

Oheisesta kaaviosta käy ilmi, minkälaisista piirteistä hyvän itsetunnon voi tunnistaa.

Erityisen tuen tarve

Aggressiivinen käyttäytyminen

Aggressio on synnynnäistä ja lapsi tarvitsee aikuisen näiden tunteiden kontrolloijaksi. Aggression tunne ei vielä ole kiusaamista, vaan voimakasta energiaa: tarmoa ja tahtoa, mutta aggressiivinen käyttäytyminen voi kehittyä kiusaamiseksi, ellei sitä opita hallitsemaan rakentavasti. Lapsille tulisi opettaa aggression hallintaa. Tämä edellyttää tietoa aggressiivisista lapsista sekä aggression hallinnan tukemisesta.

Seuraavaksi kerrotaan siitä, millaisia aggressiiviset lapset ovat, miten aggressiivista käyttäytymistä voidaan ehkäistä sekä miten lasten aggressionhallintaa voidaan tukea.

Aggressiiviset lapset

- Tulkitsevat ympäristöään virheellisesti
- Näkevät tovereiden käytöksessä helposti uhkaa, hyökkäystä ja pahaa tahtoa

Aggressiivisilla lapsilla

- Ei ole tietoa, miten ristiriitoja voitaisiin ratkaista
- On vain vähän yrityksiä ratkaista ristiriitoja rakentavasti
- Kielen kehitys helpottaa raskaiden ratkaisujen löytymistä

- Kieli voi toisaalta tarjota mahdollisuuden ilmaista aggressio sanallisesti

Aggressiivista käyttäytymistä ehkäisee se, että

- Aggressiivista ja ilkeää käytöstä ei hyväksytä
- Ei anneta aggression ja kiukutuksen avulla periksi

Aggressionhallinnan tukeminen

- Muodosta läheinen suhde näihin lapsiin - heiltä ehkä puuttuu sellainen
- Opetta omien tunteiden hallintaa
- Opetta ryhmään liittymisen keinoja
- Ohjaa tekemään tarkempia tulkintoja toisten lasten aikeista
- Ohjaa olemaan huomioimatta leikkitoverien virheitä
- Opetta muita lapsia neuvottelemaan sen sijaan, että he torjuisivat – näin vältetään myöhemmät aggressiotilanteet
- Anna vaihtoehtoisia tapoja harjoitella itsenäisyyttä, jolloin lapsen ei tarvitse käyttää kontrollia tuhoavalla tavalla

Rangaistessaan lasta fyysisesti aikuinen tulee opettaneeksi lapselle aggressiivisuutta.

Erityistä tukea tarvitsevat lapset

Erityistä tukea tarvitsevat lapset ovat useimmiten mukana kiusaamisessa niin kiusaajina kuin kiusatuinaakin. Aikuiset pystyvät kuitenkin paljon vaikuttamaan asiaan.

Lasten keskinäisten vuorovaikutussuhteiden kehittäminen on yksi tapa, jolla erityistä tukea tarvitsevien lasten syrjäytymisriskiin voidaan vaikuttaa. Mallin (s. 17) avulla pyritään parempien vuorovaikutustaitojen ja sosiaalisten taitojen kehittämiseen.

”Koko ryhmää koskeva ohjaus”

muodostaa hierarkian ensimmäisen kokonaisuuden. Ensimmäinen taso tässä mallissa on **”Lapsen kehitystä tukeva, inklusiivinen päivähoito”**. Mallin toteutuessa erityislapset voidaan sijoittaa tavallisiin ryhmiin. Näille lapsille jo se, että he pääsevät lasten kehitystä hyvin tukevaan päivähoitoon, jossa on paljon vuorovaikutusta lasten kesken, riittää tukemaan heidän aktiivista osallistumistaan ja hyväksytyksi tulemistaan. Tällöin erityistä tukea tarvitsevan lapsen yksilöllinen huomiointi tarkoittaa yksilöllistä arviointia ja yksilöllisten tarpeiden huomiointia, ei yksilöopetusta. Lapsilähtöisyys sisältyy myös lapsen kehitystä tukevan päivähoidon määrittelyyn.

Mallin seuraava vaihe on **”Asennekasvatus”**. Toteutuakseen se vaatii kasvattajia luomaan inklusiivisissa ryhmissä positiivisia asenteita erityistä tukea tarvitsevia lapsia kohtaan. Erityistä tukea tarvitsevia lapsia ja muita lapsia rohkaistaan vuorovaikutukseen.

Seuraava kokonaisuus hierarkiassa on **”Jokapäiväisessä ympäristössä tapahtuva ohjaus”**. Tässä on eriteltynä kaksi ohjaustapaa: **sosiaalisten taitojen opettaminen arjen tilanteissa ja ystävyyttä ja ryhmähenkeä lisäävät toiminnot**.

Sosiaalisten taitojen opettaminen arjen tilanteissa on käytännössä sitä, että tarvittaessa aikuinen ohjaa sosiaalisia tilanteita. Aikuinen vie erityistä tukea tarvitsevan lapsen toisen lapsen lähelle, odottaa, että hän osoittaa kiinnostusta toista lasta tai hänen käyttämäänsä materiaalia kohtaan ja antaa tarvittaessa mallin, miten leikitään. Lasta, jolla ei ole erityisen tuen tarvetta, aikuinen ohjaa mukauttamaan käyttäytymistään ja neuvoo uusia sosiaalisia tapoja toimia (esimerkiksi, miten kysytään lupa tulla leikkiin).

Ystävyyttä ja ryhmähenkeä lisäävät toiminnot sopivat hyvin päivähoidon arkeen. Tähän kuuluvat esimerkiksi yhteiset laulu- ja leikki-tuokiot. Ideana on käyttää tällaista

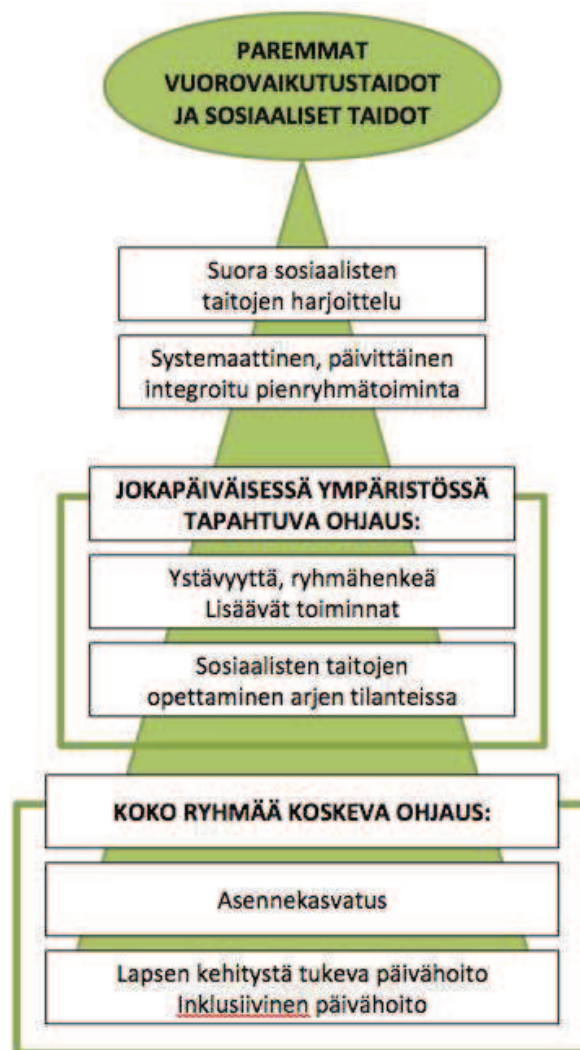
toimintaa tehostetusti pitkin päivää niin, että valituissa toiminnoissa painotetaan positiivista yhteistoinnallisuutta ja vuorovaikutusta, ei kilpailla tai yritetä saada muita pois pelistä.

Hierarkian toiseksi ylimmän tason muodostaa **systemaattinen ja päivittäinen integroitu pienryhmätoiminta**. Tässä on ideana tarjota lapselle, jolla on sosiaalisen vuorovaikutuksen ongelmia, päivittäin tietyn ajan kontakti sosiaalisesti taitavien lasten kanssa. Tavoitteena on mallioppiminen, kokemus sosiaalisen vuorovaikutuksen palkitsevuudesta ja erityistä tukea tarvitsevan lapsen osallistumisen lisääntyminen. Aikuinen valitsee ryhmään tulevat lapset. Sosiaalisesti taitavia lapsia valitaan vähintään 2-3 ja lapsia, joilla on pulmia sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, valitaan 1-2. Aikuinen valitsee toimin-

not, jotka tarjoavat mahdollisimman paljon mahdollisuuksia positiiviseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja positiivisiin leikkikokemuksiin. Aikuinen antaa ideoita, ehdottaa leikkivälineitä ja rohkaisee lapsia vuorovaikutukseen.

Ylimmän tason muodostaa **suora sosiaalisten taitojen harjoittelu**. Aikuinen antaa suoraa ohjausta kaikille ryhmän lapsille, joko erikseen tai yhdessä. Aikuinen suunnittelee tuokion jostain sosiaalisiin taitoihin liittyvästä teemasta, esittelee taidon jonkun lapsen kanssa, ohjaa asiasta syntyvää keskustelua ja näyttää mallia. Ensin on ohjattu toiminta, jonka jälkeen lapset saavat harjoitella taitoa itsenäisesti. Tässäkin vaiheessa aikuinen antaa lapselle palautetta. Suora sosiaalisten taitojen harjoittelu on tehokas tapa kehittää lasten sosiaalisia taitoja.

Lasten keskinäisten vuorovaikutussuhteiden kehittämisen hierarkia. (Lähde: Pihlaja, Päivi & Viitala, Riitta 2004. Erityiskasvatus varhaislapsuudessa.)

Lapsen suhde aikuiseen

Lapselle tärkeitä taitoja oppia ovat yhteisöön liittyminen, toisten huomioiminen sekä omien halujen ja tarpeiden säätely. Niiden oppiminen voi tapahtua vain vuorovaikutuksessa aikuisten kanssa.

Aikuisen sitoutuminen lapsiryhmään

Kiusaamisen ehkäisemisessä avainasemassa on aikuisen sitoutuneisuus. Aikuisen on tärkeä olla sitoutunut lapsiryhmään ja jokaiseen ryhmän lapseen. Parhaimmillaan aikuinen rikastuttaa lasten toimintaa tukemalla heidän mielikuviaan, tuomalla uutta tietoa ja opastamalla uuden tiedon omaksumisessa. Aikuisen sitoutuneisuus ilmenee Kaskelan mukaan (2006) stimulointina, sensitiivisyytenä ja autonomiana. Näitä käsittelemällä voidaan nähdä sitoutuneisuuden merkitys kiusaamisen ennaltaehkäisemisessä ja siihen puuttumisessa.

Stimulaatio on tekoja, joilla aikuinen antaa aineksia kommunikointia, ajattelua ja toimintaa varten. Tämän onnistuessa lapsi saa aineksia hyvää kommunikointia, ajattelua ja toimintaa varten. Lapsi oppii

käyttäytymään hyväksyttävällä tavalla suhteessa muihin ihmisiin.

Sensitiivisyys on herkkyyttä huomata lapsen tunnetilat ja vastata lapsen tunteisiin. Kun aikuinen vastaa lapsen turvallisuuden, huomion ja emotionaalisen tuen tarpeisiin lapsen ei tarvitse purkaa negatiivisia tunteita (kuten turhautuneisuutta) negatiivisilla teoilla muihin lapsiin.

Autonomia on lasten vapauden säätelyä. Ihanteellisen autonomian laatu ja määrä vaihtelevat tilanteesta toiseen. Aikuisen on tärkeää tiedostaa, milloin voi antaa lapselle vapautta ja milloin ei. Usein esimerkiksi sanotaan, että lapsella on vapaus valita itse leikkikaverinsa. Jos joku jää toistuvasti ryhmän ulkopuolelle aikuisen velvollisuus on kuitenkin puuttua tilanteeseen. Tällä tavoin hän tukee lapsen sosiaalisten taitojen kehittymistä.

Lasten osallisuuden vahvistaminen

Lapsen osallisuudella tarkoitetaan sitä, että lapsi tuntee olevansa tärkeä ja huomioitu arjen konkreettisessa toiminnassa. Lapsi kokee tulleen kuulluksi ja ymmärretyksi. Osalliseksi tuleminen tapahtuu vuorovaikutuksen kautta, mutta siihen ei tarvita kommunikaatiota. Lapsi kokee yhteenkuuluvuuden

tunnetta liittyessään yhteisöön ja ollessaan osallisena sen päätöksenteossa ja toiminnassa. Ajatus vuorovaikutussuhteiden kautta oppivasta ja kehittyvästä lapsesta perustuu mielikuvaan sosiaalisuuden tärkeydestä, vuorovaikutussuhteiden aktiivisesta muokkaamisesta aloitteiden ja vastineiden kautta sekä oppimisesta yhteisön muilta jäseniltä. Jotta tämä voisi toteutua, osallisuuden on ilmentävä päivittäin lapsen arjessa. Lapsen saadessa olla osallinen hänellä ei ole tarvetta kiusata, sillä saa huomiota muullakin tavoin.

Seuraavaksi tarkastellaan lasten osallisuuden vahvistamisen kannalta merkittäviä tekijöitä.

Oppiminen aikuisen turvassa: Lapsen osallisuus kasvaa, kun hän saa aikuisilta turvaa ja lohtua, mutta myös mahdollisuuksia oppia uutta.

Tarpeiden täyttyminen: Lapsen osallisuus kasvaa ympäristössä, jossa hänen tarpeensa huomioidaan

Vastuuseen kasvaminen: Lapsen osallisuus on lapselle valintojen tekoa, vastuun ottamista ja päätöksiin osallistumista

Omatoimisuuden harjoittelu: Lapsen osallisuus on myös omatoimi-

suutta, joka mahdollistetaan sillä, että lapsi saa riittävästi aikaa harjoitella

Maailman yhteinen tulkitseminen: Lapsen osallisuus toteutuu, kun lapsi on osa kotia ja kaveriporukkaa sekä ympäröivää yhteiskuntaa ja sen ajankohtaisia tapahtumia

Oikeus iloita itsestään: Lapsen osallisuus on lapsen oikeutta iloita itsestään ja kokea, että muutkin nauttivat hänen läheisyydestään

Vaikuttamiskokemukset: Lapsen osallisuus toteutuu, kun lapsi saa kokea, että hänen rohkeutensa ilmaista itseään saa aikaan asioita, joista sekä hän itse että muut hyötyvät

Lopuksi esiteltynä on osallisuuden kulmakivet. Nämä ovat aikuisilta vaadittavia asioita osallisuuden vahvistamiseksi. Osallisuuden kulmakiviä toteuttamalla aikuinen voi olla omalta osaltaan mahdollistamassa lapsen osallisuutta.

Osallisuuden kulmakivet

- Aikuinen luo olosuhteet ja ilmapiirin osallisuudelle myönteiseksi
- Aikuinen hyödyntää lapsilta saatavaa tietoa yhteisen toiminnan tueksi
- Aikuinen kerää lapsesta eri tavoin tietoa ja pääsee sisälle lapsen maailmaan
- Aikuinen kehittää osallisuutta tukevia toimintatapoja omassa työssään

Turvallisen ilmapiirin luominen

Turvallinen ilmapiiri on edellytyksenä ryhmän yhteistoiminnalle. Aikuisten tehtävänä on olla läsnä ja luoda olemassaolollaan turvallisuutta, jonka lapset voivat tuntea. Kun lapsi tuntee olonsa turvalliseksi, hän voi luottavaisin mielin lähteä leikkimään.

Tärkeää turvallista ilmapiiriä luodessa:

- Aikuinen on fyysisesti lähellä ja psyykkisesti saatavilla.
- Aikuinen pystyy ennakoimaan tilanteita ja kontakti lapsiin on vakaata.
- Aikuinen on lähellä myös silloin, kun lapsi leikkii yksin.

- Aikuisten on tärkeä tietoisesti pohtia omaa rooliaan.
- Aikuisen levollinen läsnäolo vapauttaa pienen lapsen leikkimään toisten kanssa.
- Aikuinen pitää yllä turvallisuutta ja huolehtii sääntöjen noudattamisesta.
- Aikuisten on tärkeä luopua toisten aikuisten seurasta lasten hyväksi. Tämä on merkittävä askel päiväkodin leikkikulttuurin uudistamisen tiellä!

Kasvatuskumppanuus

Kasvatuskumppanuus on välttämättöntä kiusaamisen vastaisessa työssä. Vanhemmat ovat ensisijaiset vaikuttajat ja vastuunkantajat lapsen elämässä. Päiväkodinhenkilökunnan ja vanhempien yhteistyöllä voidaan luoda tärkeitä aikuisten verkostoja lasten kasvun tueksi. Tärkeää on se, että lapsi voi luottaa siihen, että kaikesta kiusaamisesta uskaltaa puhua ja että aikuiset aina auttavat eivätkä jätä lasta yksin. Kiusaamisen kitkemisessä on oltava mukana koko lapsen yhteisö.

Kasvatuskumppanuus ei toimi hyvin ilman tietämystä, mitä kasvatuskumppanuus on ja mitkä periaatteet sitä ohjaavat.

Kasvatuskumppanuuteen kuuluu:

Varhaiskasvatuksen kehittäminen:

Kasvatuskumppanuuden päämääränä on, että lapsi toimijana ja oman elämänsä kokijana tulee kokonaisvaltaisesti nähdyksi, ymmärretyksi ja kannatelluksi.

Ammatillinen vuorovaikutus:

Ammattitaito kasvatuskumppanuudelle rakentuu vuorovaikutustaitojen harjoittelusta, työntekijän oman toiminnan ja suhteissa olemisen reflektoinnista sekä yhteisen ymmärryksen etsimisestä lapsen kasvuyhteisöissä ja kahdenkeskisissä vuorovaikutustilanteissa.

Päivähoidon ja kodin jaettu kasvatustehtävä:

Lapsi kantaa tunteissaan, muistissaan, kehossaan ja mielessään kodin ja päivähoidon kasvu ympäristöjen todellisuuksia rakentaen niistä oman elämänsä ja persoonallisuutensa kokonaisuutta.

Lapsen ja vanhemman suhteen kannattelu:

Kasvattajan sitoutuessa vahvistamaan lapsen ja vanhemman välistä suhdetta ja olemaan läsnä lapselle turvallisena aikuisena, parhaimmillaan siirtymätilanteet lisäävät lapsen luottamuksen ja selviytymisen kokemusta.

Lapsen kokemusten ja tarinoiden kuuntelu:

Kasvattajat ja vanhemmat sitoutuvat keräämään ja tallentamaan lapsen varhaisvuosien muistoja ja kokemuksia, lapsen ainutkertaista elämäntarinaa.

Vanhempien osallisuus:

Osallisuudella tarkoitetaan viime kädessä syvällistä ihmisen identiteetin kokemusta tai jäsenyyden tunnetta yhteisössä ja mahdollisuudesta olla rakentavasti mukana yhteisöllisessä prosessissa.

Kasvattajan kasvatustietoisuus:

Työntekijän oma elämäntarina, kasvatustietoisuus ja sisäistetyt kasvatuskäsitykset ovat läsnä kaikessa kasvattajan ja lapsen välisessä vuorovaikutuksessa enemmän tai vähemmän tietoisesti.

Kasvattajan tunnevuorovaikutus:

Empaattisella suhtautumisella voimme tehdä kunnioittavasti tilaa ihmisten erilaisille tavoille tuntea, kokea ja olla olemassa.

Kasvatuskumppanuutta ohjaavat periaatteet:

- Kuuleminen
- Kunnioitus
- Luottamus
- Dialogi

Tasa-arvokasvatus

Tasa-arvo tarkoittaa samoja oikeuksia, mahdollisuuksia ja velvollisuuksia kaikille, sukupuolesta riippumatta. Varhaiskasvatuksessa tasa-arvossa on kyse kasvattajien tavasta kohdata lapsia. Tämä tarkoittaa poikiin ja tyttöihin kohdistamia tiedostettuja ja tiedostamattomia käsityksiä, odotuksia ja vaatimuksia. Ne perustuvat yhteiskunnassa vallitseviin arvoihin ja normeihin, joita aikuiset välittävät lapsille. Tämän takia kasvattajan on tärkeää pohtia omaa asennettaan poikiin ja tyttöihin, sekä tunnistaa omat sukupuoleen liittyvät tiedostamattomat asenteet ja odotukset. Vasta sen jälkeen aikuinen voi toimia tasa-arvoisesti jokaista lasta kohtaan. Tasa-arvo päiväkodissa ei ole ottamista, vaan antamista: lapsille annetaan useita valinnanmahdollisuuksia.

Kasvattajien muisti-lista tasa-arvokasvatusta varten

- **Samat säännöt koskevat kaikkia sukupuolesta riippumatta.**
- **Älä salli tappelua sillä perusteella, että sellaisia tytöt tai pojat ovat.**
- **Laajenna sukupuolirooleja.** Jos kotileikkiä leikkii aina naispuolinen työntekijä, se antaa kapean kuvan sukupuolirooleista.
- **Ole esikuvana lapsille.** Lasten on tärkeää saada monia erilaisia esikuvia lähellään olevista aikuisista. Näin vähenee riski kiusata niitä, jotka eivät sovi perinteisiin sukupuolirooleihin.
- **Anna myönteistä huomiota yhtä paljon tytöille ja pojille.**
- **Kokeile uusia asioita, vaikka et aluksi kovin hyvin osaisikaan.** Kun lapsille näyttää, ettei ole vaarallista epäonnistua, hekin uskaltavat kokeilla.
- **Anna mahdollisuus vapaampaan ja vähemmän sukupuolisidonnaiseen leikkiin.** Lapsilla on useampia mahdollisuuksia löytää ystäviä, kun leikki ei rajoitu heidän omaan sukupuoleensa.

Kiusaamisen muodot

Kiusaamisen muodot on jaettu fyysiseen, psyykkiseen ja verbaaliin. Alla on tämän jaottelun mukaisia havaintoesimerkkejä.

Fyysinen

- Lyöminen
- Potkiminen
- Kamppaaminen
- Esteenä oleminen
- Vaatteiden repiminen
- Nipistely
- Kivien ja hiekan heittäminen
- Leikkien sotkeminen

Verbaalinen

- Haukkuminen
- Nimittely
- Härnääminen
- Lällättäminen
- Selän takana puhuminen
- Vaatteiden, hiusten ym. kommentointi

Psyykkinen

- Uhkaaminen
- Manipulointi
- Kiristäminen
- Ilveily
- Ilmeily
- Poissulkeminen
- Leikin sääntöjen muuttaminen
- Selän takana puhuminen
- Puhumatta jättäminen

Epäsuora ja suora kiusaaminen

Suora kiusaaminen on helpommin tunnistettavissa kuin epäsuora, koska se on yleensä fyysisempää ja meluisampaa kuin epäsuora kiusaaminen. Epäsuoraan kiusaamiseen puolestaan on yleensä vaikeampi puuttua, sillä sitä ei välttämättä heti huomata. Epäsuorassa kiusaamisessa pyritään löytämään toisen heikkoudet ja käyttämään niitä hyväksi.

Suora kiusaaminen

- Potkiminen
- Lyöminen
- Tavaroiden ottaminen
- Uhkaaminen

Epäsuora kiusaaminen

eli relationaalinen tai sosiaalinen aggressio

- Juoruaminen
- Valehteleminen
- Selän takana puhuminen
- Tietoisesti ryhmän ulkopuolelle jättäminen
- Kiusaamisen kohdetta kohdellaan kuin ilmaa
- Selän kääntäminen
- Vaikeneminen
- Katseen vältteleminen
- Tuijottaminen

Erot kiusaamisessa sukupuolten välillä

Pojat ovat tyttöjä useammin osallisina kiusaamisessa niin kiusaajina kuin kiusattuina. Pojat kiusaavat sekä tyttöjä, että poikia kuin tytöt useimmiten pelkästään tyttöjä.

Poikien välinen kiusaaminen

- Suorat kiusaamistavat
- Ryhmästä poissulkeminen
- Dominointi
- Tappelu
- Aggressiivinen käyttäytyminen

Tyttöjen välinen kiusaaminen

- Epäsuorat ja hienovaraiset keinot; vaikeasti havaittavaa
- Ryhmästä poissulkeminen
- Juoruilu
- Sorto
- Panettelu
- Pilkkaminen
- Väheksyminen

Kiusaamistako?

Toisinaan voi olla vaikea erottaa toisistaan kiusaaminen, konflikti ja leikitappelu.

Konflikti

- Kyse kahdesta suhteellisen tasaväkisestä, jotka ovat eri mieltä jostakin asiasta, kuten lelusta tai leikin juonesta
- Lapsiryhmä pitäisi tuntea, jotta tiedetään mitä konfliktien taustalla on
- Kyse yksittäistapauksesta tai ainakin yksittäisistä tapauksista

Leikitappelu

- Osapuolet vaihtavat roolia usein ja jatkavat ystävinä leikin jälkeen
- Leikitappelussa lapset jahtavat toisiaan ja painivat
- Lapset nauttivat leikkiin liittyvästä fyysisestä kosketuksesta

Kiusaaminen

- Epätasapainoa vallan käytössä
- Kiusaaja saa yliotteen kiusatusta niin, että kiusatun on vaikea puolustautua
- Toistuvaa tahallisen vihamielistä käyttäytymistä

Kiusaamisen syyt ja seuraukset

Syyt

- Näkyvät ja pysyvät ominaisuudet, joihin kiusattu ei pysty vaikuttamaan
- Lahjakkuus (esim. juoksemisessa)
- Ulkoinen poikkeavuus
- Negatiivinen informaatio toisesta
- Kiusatun kodin ankaruus ja välinpitämättömyys
- Kiusaaja ei ole tottunut olemaan vastuussa toisista ihmisistä eikä hänellä ole ollut selviä rajoja kotona
- Kiusaajan kasvatuksen epäjohdonmukaisuus
- Kiusaajalla saattaa olla viileät ja ristiriitaiset välit muihin
- Kiusaajalla ei ole vahvoja emotionaalisia siteitä vanhempiin ja hän on tottunut selviytymään omin päin

Seuraukset

Pitkäaikainen kiusaaminen vaikuttaa kiusattuun ja kiusaajaan tulevaisuuteen:

Kiusattu:

- Masentuneisuuteen liittyvät oireet
- Ahdistuneisuuteen liittyvät oireet

Kiusaaja:

- Asosiaalista käytöstä
- Taipumusta jatkaa kiusaamista myöhemmin elämässä

Kiusaaja voi saada enemmän valtaa itselleen, jos hän on kiusattua:

- Fyysisesti isompi tai vahvempi
- Verbaalisesti taitavampi
- Iältään vanhempi
- Korkeammassa asemassa muiden lasten mielestä

Jos on tullut kiusatuksi, vaurioilta suojaa:

- Ryhmään kuuluminen
- Yksikin läheinen ystävyssuhde
- Vertaissuhteet, joissa hän saa tuntea tulevansa hyväksytyksi
- Kotoa saatu tuki ja turva

Kiusaamisen ennaltaehkäisy

Kiusaamisen ehkäisyllä tarkoitetaan vaikuttamista lapsiryhmän toimintaan, turvallisen ryhmän luomista sekä vuorovaikutustaitojen vahvistamista. Kiusaamisen ehkäisyssä ei tule odottaa negatiivisen käytöksen muuntumista systemaattiseksi kiusaamiseksi, vaan ehkäisy tulee aloittaa aina ajoissa.

Mihin tulisi kiinnittää huomiota kiusaamisen ennaltaehkäisyssä:

- Työntekijän omien tunteiden käsittely
- Lasten tunteiden tunnistaminen
- Tieto siitä mitä kiusaaminen on
- Kiusaamisen havaitseminen
- Kiusaamisen määrittely -> oikeanlaiset keinot sen ehkäisemiseksi
- Ryhmän vuorovaikutussuhteet
- Myönteisen vuorovaikutuksen kokemukset
- Hyväksytyksi tuleminen
- Koko ympäristön yhteinen asia
- Aikuisen toiminta
- Lasten osallisuus ja yhteisöllisyys
- Ryhmähengen tai ilmapiirin parantaminen
- Kasvatuskumppanuus

Kiusaamisen huomaaminen ja siihen puuttuminen

Kiusaaminen voi olla vaikeasti havaittavissa, vaikka aikuinen olisikin paikalla. Kyky tunnistaa kiusaaminen on välttämätön edellytys siihen puuttumiselle. Miten sitten huomata ja puuttua kiusaamiseen, kun tiedetään mitä kiusaaminen on?

Kiusaamisen huomaaminen

Osaksi kiusaamisen huomaamista helpottaa se, kun tiedämme millainen on tyypillisesti kiusaajan ja kiusatun persoonallisuus ja käyttäytyminen. Jo pienten lasten kiusaamisessa on erotettavissa niin kiusaajan kuin kiusatunkin persoonallisuuteen ja käyttäytymiseen liittyviä ominaisuuksia.

Kiusaajan persoonallisuus

- Dominoiva
- Itsekeskeinen
- Epäreilu
- Riidanhaluinen
- Impulsiivinen
- Riittämätön itsekontrolli
- Sosio-kognitiivisia puutteita
- Heikko sosiaalinen minäkuva
- Heikko itsetunto
- Taipumusta depressioon

Kiusaajan käyttäytyminen

- Aggressiivista
- Ulospäin suuntautuvaa
- Tahallista
- Toistuvaa fyysistä tai psyykkistä vahingoittamista
- Kykenemättömyys yhteistyöhön

Kiusatun persoonallisuus

- Syrjäänvetäytyvä
- Sosiaalisesti eristynyt
- Ujo
- Arka
- Pelokas
- Sulkeutunut
- Ahdistunut
- Estynyt
- Epävarma
- Tunneperäisesti reagoiva
- Heikko minäkuva
- Negatiivinen käsitys itsestään/tilanteestaan
- Fyysisesti heikko
- Väkivaltaa vastustava

Kiusatun käyttäytyminen

- Passiivista
- Sisäänpäin suuntautuvaa
- Provosoivaa
- Levotonta
- Kontrolloimatonta
- Yliaktiivista
- Ärsyyntyvää
- Vihaista

Kiusaamiseen puuttuminen

Kiusaamiseen puuttuminen on pitkäjänteistä ja vaatii jatkuvaa seurantaa. Yleensä kiusaamisen vähentäminen on tehokkainta silloin, kun siihen puututaan monella tasolla samanaikaisesti: yhdistetään **yleiset** ja **kohdennetut** toimenpiteet toimivaksi kokonaisuudeksi.

Seuraavaksi avattuna käsitteet yleiset ja kohdennetut toimenpiteet:

YLEISET TOIMENPITEET

ovat ennaltaehkäiseviä toimenpiteitä

- Kohteena kaikki lapset, riippumatta siitä ovatko he olleet osallisina kiusaamistilanteissa vai eivät
- esim. työskentely koko ryhmän kanssa

KOHDENNETUT TOIMENPITEET

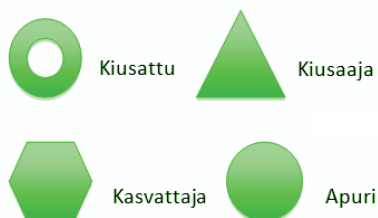
ovat katkaisevia toimenpiteitä

- Kohdistetaan valikoidusti tiettyihin (esimerkiksi kiusaamiseen osallistuneisiin) lapsiin
- Usein tilanteessa, jossa kiusaaminen on tullut päiväkodin tietoon.

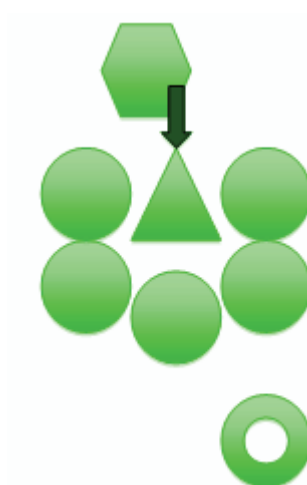
Syrjintään puuttuminen

Syrjintään puuttuminen on usein helpompaa jos kiusaamistilannetta lähdetään ratkaisemaan vaikuttamalla ensin tai samanaikaisesti kiusaajan apureihin. Kun kiusaajan apurit saadaan lopettamaan kiusaajan tukeminen ja kannustaminen, on helpompaa vaikuttaa kiusaajaan sen jälkeen. Tämä on koettu helpommaksi, kuin se että vaikuttettaisiin heti kiusaajaan, joka voi vastustaa kaikkia mahdollisia kasvatustoimenpiteitä. Ilman apureiden tukea kiusaaja ei kauan jatka yksinään kiusaamista yksinään.

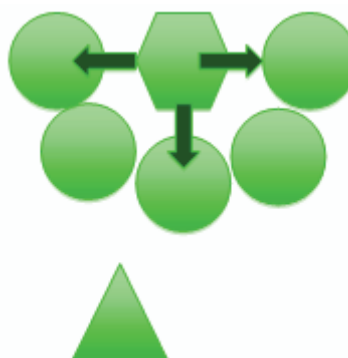
Merkkien selitykset:

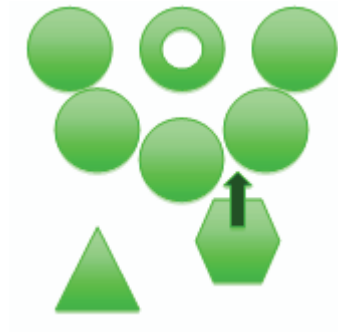
1. Kuviossa kiusattu on jäänyt syrjityksi. Kiusaaja on päässyt tavoitteeseensa ja saanut apurit puolelensa. Kasvattaja pyrkii vaikuttamaan kiusaajaan, mutta tämä lähestymistapa ei toimi, sillä kiusaaja saa tukea toiminnalleen apureilta.

2. Kasvattaja vaikuttaa apureihin. Hän onnistuu tässä ja apurit lopettavat kiusaajan kannustamisen.

3. Apurit ovat kerääntyneet kiusatun ympärille tukemaan häntä. Aikaisemmin kiusaajana toiminut on nyt jäänyt ilman tukea. Kasvattaja jää katsomaan tilannetta vierestä ja tukemaan. Aikaisemmin kiusaajana toiminut ymmärtää, että ei ole saavuttanut toiminnallaan mitään. Hänen on pakko lopettaa kiusaaminen, havaitessaan olevansa tilanteessa yksin.

Lopuksi

Päiväkotikiusaamisen huomaaminen, siihen puuttuminen ja sen ennaltaehkäisy ovat asioita, jotka kuuluvat kaikille ammattiauttajille. Auttajina emme voi piiloutua sen taakse, ettemme tiedä mikä on kiusaamista tai milloin siihen tulisi puuttua. Jokaista lasta tulisi suojata kiusaamiselta. Jokaisen lapsen tulisi myös saada kokea tulevansa hyväksytyksi ja rakastetuksi ainutlaatuisena yksilönä.

Meidän tulee ennaltaehkäistä kiusaamista ja puuttua siihen, sillä kiusaamisella on pitkään jatkunee-

na vakavat ja pitkäkestoiset seuraukset lapsen kasvulle ja kehitykselle. Kiusaaminen vahingoittaa uhrin ja kiusaajan vertaissuhteita pitkäkestoisesti ja vaikeuttaa myöhemminkin elämässä heidän kiinnittymistään uusiin vertaissuhteisiin.

Toivomme, että tämä opas auttaa sinua tunnistamaan kiusaamisen ja huomaamaan mahdollisuutesi ja osaamisesi puuttua siihen. Haluamme rohkaista jokaista työskentelemään kiusaamista vastaan.

Harjoituksia löydät:

- Alavuori, Hanna & Havonen Noora 2011. Kiusaamisen ennaltaehkäisy varhaiskasvatuksessa luovin menetelmin. Opinnäytetyö. Laurea ammattikorkeakoulu.
- Kataja, Jukka; Jaakkola Timo & Liukkonen Jarmo. Ryhmä liikkeelle! Toiminnallisia harjoituksia ryhmän kehittämiseksi. Taito. Jyväskylä: PS-kustannus
- Lajunen, Kaija 2005. Turvataitoja lapsille: turvataitokasvatuksen oppimateriaali. Helsinki: Stakes.
- Leskinen, Eija 2010. Ryhmä toimimaan! Vinkkejä tutustumiseen, oppimiseen ja yhteistyöhön. Taito. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Peltonen, Anne & Kullberg-Piilola, Marjo 2002. Tunnemuksu ja mututoukka. Tunne-taito-ohjelma esikouluun ja alkuopetukseen. Helsinki: Lasten keskus.
- Peltonen, Anne & Kullberg-Piilola, Marjo 2002. Tunnemuksu ja mututoukka tehtäväkirja. Helsinki: Lasten keskus.

Lue lisää kiusaamisen ehkäisemisestä:

- Asher & Coie 1999. Peer rejection in childhood.
- Cacciatore, Raisa & Hurme, Veikko (toim.) 2008. Kiukkukirja. Aggressiokasvattajan käsikirja-vauvasta kouluikään. Helsinki: Väestöliitto
- Suhonen, Eira 2009. Erityistä tukea tarvitsevan taaperon sopeutuminen päiväkotiryhmään. Monitapaustutkimus vuorovaikutussuhteista ja niiden rakentumisesta. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Laine, Kaarina. & Neitola, Marita (toim.) 2000. Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä. Turku: Painosalama Oy.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 2010. Sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot. Helsinki: WSOY.
- Johansson, Eva 2001. Små barns etik. Ruotsi: Liber.
- Jonsdottir, Fanny 2007. Barns kamratrelationer i förskolan.
- Löfkdahl, Annica 2007. Kamratkulturer i förskolan - en lek på andras villkor.
- Salmivalli, Christina 2005. Kaverien kanssa. Vertaissuhteet ja sosiaalinen kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Salmivalli, Christina 1999. Kiusaaminen ryhmäilmiönä.
- Tulva Taimi (toim.) 2005. Lapsen kasvuympäristö ja sosiaaliset taidot. Hämeenlinna: OKKA-säätiö.

LÄHTEET

- Aho, Sirkku & Laine, Kaarina 1997. Minä ja muut. Kasvaminen sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Helsinki: Otava.
- Ali-Keskikylä, Nina 2011. Lapsen kehitys ikäkausittain.
- Bluma, Susan; Shearer, Marsha; Frohman, Alma & Hilliard, Jean 1986. Portaatt-varhaiskasvatusohjelma. Helsinki: Kehitysvammaliiton varhaiskuntoutusprojekti.
- Cacciatore, Raisa 2007. Aggression portaatt. Helsinki: Opetushallitus.
- Harjunkoski, Sirpa-Maija & Harjunkoski, Reino 1994. Kiusanhenki lapsen kennissä. Koulukiusaaminen – haaste kasvattajalle. Juva: Kirjapaja.
- Hujala, Eeva & Turja, Leena (toim.) 2011. Varhaiskasvatuksen käsikirja. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kalliala, Marjatta 2008. Kato mua! Kohtaako aikuinen lapsen päiväkodissa?. Helsinki: Gaudeamus.
- Kaskela, Marja & Kekkonen, Marjatta 2006. Kasvatuskumppanuus kannattelee lasta – Opas varhaiskasvatuksen kehittämiseen. Helsinki: Stakes
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 1994. Hyvä itsetunto. Helsinki: WSOY.
- Kirves, Laura 2011. Kasvatustieteiden maisteri, Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Naantali. Luento Kiusaavatko pienetkin lapset? 11.10.2011.
- Kirves, Laura 2011. Kiusaamista voidaan ehkäistä jo pienestä pitäen. Kasvunkumppanit. Lasten hyvinvointia vahvistamassa. Viitattu 26.8.2011 http://www.thl.fi/fi_FI/fi_FI/web/kasvunkumppanit-fi/kiusaamista_voidaan_ehkaista_jo_pienesta_pitaen
- Kirves, Laura & Stoor-Grenner, Maria 2010a. Kiusaavatko pienetkin lapset?. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto & Folkhälsan.
- Kirves, Laura & Stoor-Grenner, Maria 2010b. Kiusaamisen ehkäisy varhaiskasvatuksessa. Kiusaamisen ehkäisyn ja puuttumisen suunnitelman laatiminen. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto & Folkhälsan
- Laine, Kaarina & Neitola, Marita (toim.) 2002. Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä. Turku: Painosalama Oy.

- Leinonen, Jonna; Ojala, Mikko & Venninen, Tuulikki 2010. "Parasta on, kun yhteinen kokemus siirtyy jaetuksi iloksi": Lapsen osallisuus pääkaupunkiseudun päiväkodeissa: Helsinki: Tutkimusraportti.
- Lämsä, Anna-Liisa (toim.) 2009. Mun on paha olla. Näkökulmia lasten ja nuorten psyykkiseen hyvinvointiin. Juva: PS-kustannus.
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto Persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys. Viitattu 14.10.2011.
http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/kasvu_ja_kehitys/1_2-vuotias/persoonallisuus_ja_tunne-elama/ Mannerheimin Lastensuojeluliitto Persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys. Viitattu 14.10.2011.
http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/kasvu_ja_kehitys/2_3-vuotias/persoonallisuus_ja_tunne-elama/
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto Persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys. Viitattu 14.10.2011.
http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/kasvu_ja_kehitys/3_4-vuotias/persoonallisuus_ja_tunne-elama/
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto Persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys. Viitattu 14.10.2011.
http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/kasvu_ja_kehitys/4_5-vuotias/
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto Persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys. Viitattu 15.10.2011.
http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/kasvu_ja_kehitys/5_6-vuotias/
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto Persoonallisuuden ja tunne-elämän kehitys. Viitattu 15.10.2011.
http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/kasvu_ja_kehitys/6_7-vuotias/
- Mikkola, Petteri & Nivalainen Kirsi 2011. Lapselle hyvä päivä tänään – näkökulmia 2010-luvun varhaiskasvatukseen. Pedatieto Oy.
- Neitola, Marita 2010. Lapsen sosioemotionaalisen kehityksen tukeminen arjen työssä. Viitattu 26.10.2011.
http://www.isonetti.net/varhaiskasvatus/Neitola_160310.pdf.
- Parker, Jan & Stimpson, Jan 2004. Sisarussuhteet. Kilpailua ja rakkautta. Keuruu: Otava.

- Viitala, Riitta 2004. Ideologisia ja pedagogisia lähtökohtia erityistä tukea tarvitsevien lasten kanssa toimittaessa. Pihlaja, Päivi & Viitala Riitta 2004. Erityiskasvatus varhaislapsuudessa. Helsinki: WSOY.
- Salmivalli, Christina 2010. Koulukiusaamiseen puuttuminen. Kohti tehokkaita toimintamalleja, 54. Juva: PS-kustannus.
- Sarkomaa, Sari 2010. Kiusaaminen kitkettävä jo päiväkodissa. Uusimaa. Viitattu 17.11. 2011
<http://sarisarkomaa.puheenvuoro.uusisuomi.fi/41671-kiusaaminen-kitkettava-jo-paivakodissa>
- Sinkkonen, Jari & Pihlaja, Päivi (toim.) 1999. Ulos umpikujasta. Miten auttaa tunnehäiriöistä lasta?. Porvoo: WSOY.
- Olweus, Dan 1992. Kiusaaminen koulussa. Keuruu: Otava.